

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA FILOZOFIJU

Petra Dolovčak

SPECIZAM: ODNOS LJUDI PREMA ŽIVOTINJAMA

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Hrvoje Jurić, izv. prof.

Zagreb, srpanj 2019.

Sadržaj

1. Uvod.....	3
2. Određenje pojma i povijest specizma	5
2.1. Što je specizam?	5
2.2. Vrste specizma	7
2.2.1. Starospecistička filozofija	7
2.2.2. Novospecistička filozofija.....	11
2.2.3. Nespecistička filozofija.....	13
2.3. Povijest specizma	14
2.4. Holokaust nad životinjama	19
3. Proširenje temeljnih prava na životinje	23
3.1. Etički argumenti u prilog životinjskim pravima.....	23
3.2. Bića s osjećajima	29
4. Eksploatacija životinja.....	32
4.1. Eksperimenti nad životinjama	32
4.2. Moderni industrijski uzgoj životinja na farmama	36
4.3. Industrija krzna i kože	45
4.4. Ljudska zabava, lov i ribolov	47
4.5. Eksploatacija ne-ljudskih životinja i okoliš	52
4.6. Praktični problemi?	55
5. Udruge i pokreti, „zaštitarstvo“.....	57
6. Alternative specističkom pristupu ne-ljudskim životinjama.....	62
7. Zaključak	66
8. Literatura	69

Specizam: odnos ljudi prema životinjama

Sažetak: Ovaj diplomski rad prikazuje raširenost specizma, ljudske diskriminacije životinja, kao i povijesne aspekte njegova nastanka i daljnjeg razvoja. Specistička pretpostavka ljudske superiornosti nad ne-ljudskim bićima dovela je do eksploatacije životinja u razne svrhe, poput prehrane, zabave, testiranja na životinjama, uzgoja radi krzna i drugog. Zagovornici zaštite i prava životinja zalažu se za proširenje temeljnih prava izvan ljudske sfere, na ne-ljudske životinje. Eksploatacija životinja, osim bespotrebnog i okrutnog nanošenja patnje i boli živim, osjećajnim bićima, ostavlja dalekosežne posljedice na onečišćenje okoliša i svijeta u kojem živimo. Ovakva praksa iskorištavanja životinja nepravedna je i moralno neodrživa, pogotovo u današnjem vremenu u kojima je dostupan niz alternativa koje zamjenjuju specističku eksploataciju.

Ključne riječi: specizam, diskriminacija, eksploatacija, proširenje temeljnih prava, jednakost

Speciesism: Human Relationship Towards Animals

Abstract: This graduate thesis presents the spread of speciesism, human discrimination towards animals, as well as the historical aspects of its occurrence and further development. The speciesist premise of human superiority over non-human beings has led to exploitation of animals for various purposes, such as food, entertainment, testing on animals, breeding for fur and the like. Animal protection and rights advocates advocate extending of fundamental rights outside the human sphere, to non-human beings. Exploitation of animals, besides the unnecessary and cruel cause of suffering and the pain of living, emotional beings, leaves far-reaching consequences on environmental pollution and the world we live in. This practice of exploiting animals is unjust and morally unsustainable, especially nowadays where a number of alternatives which replace the speciesist exploitation are available.

Key words: speciesism, discrimination, exploitation, extending of fundamental rights, equality

1. Uvod

Specizam se, najopćenitije gledano, određuje kao diskriminacija na temelju vrste. Kroz cijelu povijest čovječanstva, ljudi podređivanje životinja vlastitim interesima i odgovarajuće iskorištavanje smatraju dijelom tradicije, odnosno uobičajenom svakodnevnom praksom koju većina ljudi nikada ne propituje, već je smatra posve normalnom i prihvatljivom. Milijuni životinja svaki dan ugibaju u nezamislivim patnjama, osobito u procesu proizvodnje hrane za ljudske potrebe. Nadalje, životinje većinu života provedu zatočene, zlostavljane i bolesne prije nego što im čovjek oduzme život. Stoga je nužno pitanja koja se s obzirom na to postavljaju artikulirati kao etička pitanja, odnosno razmatrati ovu problematiku, prakse i svjetonazor koji im leži u podlozi, iz etičke perspektive. Tako će ovaj rad prikazati različite vrste eksploatacije životinja s različitim krajnjim ciljevima, poput uzgoja radi hrane te kože i krzna, s naglaskom na uvjetima na modernim industrijskim farmama, eksperimentima koji se provode na životinjama, iskorištavanju životinja radi ljudske zabave, lovu, ribolovu itd. Isto tako, prikazat će koje kriterije relevantni autori nude za davanje temeljnih prava životinjama te koje bi životinjske vrste uopće trebale imati temeljna zakonska prava. Važno je istražiti i koliku ulogu tradicija ima u konzumiranju životinjskog mesa u prehrani te mogu li ga ljudi zauvijek prestati jesti bez posljedica po zdravlje. Osim toga, sam uzgoj životinja namijenjenih za daljnju eksploataciju ima dugoročne posljedice na eko-sustav naše planete. Na putu prema promjeni shvaćanja odnosa ljudi prema životinjama, bitno je djelovanje udruga i pokreta koji u današnje vrijeme, s različitih etičkih, svjetonazorskih, ideoloških i političkih polazišta zagovaraju zaštitu, prava ili oslobođenje životinja, te se s obzirom na to otvaraju nova pitanja: koliki utjecaj takve udruge i pokreti imaju u široj javnosti po pitanju osvješćivanja problema iskorištavanja, zlostavljanja i ubijanja životinja te ima li smisla pozivati na „humanije“ držanje i klanje životinja ili time samo produžujemo patnju i potvrđujemo specizam; koje su to greške koje „zaštitarstvo“ čini, a nanosi nepopravljivu štetu životinjama; je li opravdano zagovarati davanje temeljnih zakonskih prava životinjama na osnovi toga što dijele određenu sličnost s ljudima te može li ljudskost (ili osobnost) biti valjan kriterij za priznavanje prava?

Cilj ovoga rada je istražiti prethodno navedene teme i problemske sklopove te doprinijeti razmišljanju o ovoj problematici koja je bitna ne samo za životinje, kojih se primarno tiče, nego i za ljude i njihovu okolinu, kao i pokušati doći do rješenja koja bi dugoročno donijela

poboljšanje statusa ne-ljudskih životinja. U uvodu su dane osnovne definicije specizma, pozivajući se na nekoliko autora koje u tom području smatram najrelevantnijima, kao što su Richard Ryder, Peter Singer, Joan Dunayer i Tom Regan te su razmotrena njihova međusobna neslaganja. Potom će riječ biti o povijesno-kulturnim aspektima odnosa čovjeka i životinje, uključujući filozofske i teološke izvore. U središnjem dijelu rada fokus je na etičkim argumentima u prilog ili protiv „životinjskih prava“, što je započeto pitanjem koji su kriteriji dostatni da se nekoj životinji ili vrsti životinja daju temeljna prava. Također, bit će prikazani razni načini eksploatacije životinja za ljudske potrebe i interese, industrijski uzgoj životinja radi proizvodnje mesa i krzna, znanstveni eksperimenti, zatočivanje životinja radi ljudske zabave, lov i ribolov itd. U narednom dijelu rada govorit će se o raznim udrugama i pokretima za zaštitu, prava i oslobođenje životinja te njihovim načinima djelovanja. Naposljetku će se nastojati dokazati da suvremeni način eksploatiranja životinja ima dalekosežne posljedice ne samo za njih same nego i za ljudsku vrstu te cijeli eko-sustav, mnogo opasnije posljedice nego što se to čini na prvi pogled. U zaključku su sumirani rezultati istraživanja i istaknuta problematika ljudske prehrane, s naglaskom na onoj prehrani iz koje je isključena upotreba životinjskog mesa, a nastojat će se ukazati i na druge „alternativne načine života“ koji teže iskorjenjivanju specizma, odnosno uvažavanju „životinjskih prava“ i „oslobođenju životinja“. Napominjem da ću, pri spominjanju životinja, koristiti još dva termina: *ne-ljudske životinje* i *ne-ljudi* ili *ne-ljudska bića*.

U radu ću koristiti različite izvore: znanstvene monografije i zbornike, članke objavljene u znanstvenim časopisima i internetske izvore, stavljajući naglasak na ključne doprinose raspravi o moralnom statusu životinja i njihovim pravima (Jahr, Singer, Regan, Dunayer) koji su ujedno kritički nastrojeni spram specizma. U radu ću koristiti deskriptivnu, analitičku, kritičku, sintetičku i komparativnu metodu kako bih obradila izabranu literaturu te na tom temelju opisala pojam specizma te povijesno-kulturne, filozofsko-etičke, pravne i socijalno-političke uzroke i implikacije specističkog svjetonazora i odgovarajućih praksi.

2. Određenje pojma i povijest specizma

Termin 'specizam' prvi put je upotrijebio 1970. godine Richard Ryder koji je njime obuhvatio sve one koji smatraju da je pripadanje određenoj vrsti relevantno za davanje moralnih prava. Time je opisao isključivanje ne-ljudskih životinja iz zaštite koja je dostupna ljudima, te naznačio kako je glavni moralni kriterij ovdje patnja zatvorenika koji je osuđen na strah, zatočenost, dosadu i tjelesnu bol.¹ Specizam je, najuže rečeno, diskriminacija na temelju vrste. Ne-ljudske životinje su od pamtiviljeka služile čovjeku kao pomoć u radu, za prehranu, zabavu, krzno i sl. Zašto je ta praksa ikada usvojena, odnosno kako je započela sama povijest specizma, pitanja su koja nas vode do samog početka čovječanstva, a velik dio odgovora mnogi autori vide u biblijskim redovima gdje je čovjek gospodar svega, te mu je stoga sve dano na upravljanje, pa tako i sva ne-ljudska bića.

Specizam se danas ponajviše promatra kroz prizmu etike i bioetike, koju je ustanovio Fritz Jahr na temeljima proširenja Kantova kategoričkog imperativa na životinje i biljke. Termin 'bio-etika'² Jahr je prvi put upotrijebio 1926. godine. Sam je djelovao prema pijetističkoj etici, odnosno etici subivstvovanja koju krasi suosjećajno postupanje prema životinjama. Autor je koji je nesumnjivo utjecao na europsku bioetiku, baveći se ponajprije životinjskom i biljnom etikom. Jahra se danas uzima za "oca bioetike", dok, prema nekima, naziv "drugog izumitelja" bioetike nosi Van Rensselaer Potter. Potter je bioetiku nazivao mostom koji povezuje humanističke i prirodne znanosti.

2.1. Što je specizam?

Jedan od najpoznatijih zagovornika proširenja prava na ne-ljudske životinje jest Peter Singer. On pod specizmom podrazumijeva predrasudu ili pristranost „u korist interesa članova nečije vlastite vrste a protiv interesa članova drugih vrsta“.³ Singer, opisujući specizam, povlači nekoliko paralela s rasizmom i seksizmom. Svakome je u osnovi diskriminacija. Tako je rasizam diskriminacija na temelju rase, odnosno boje kože, seksizam na temelju spola, a

¹ Ryder, R., 1992., „An Autobiography“, *Between the Species*, ljetno 1992., str. 171.

² Jahr je na ovaj način koristio termin bioetika kako bi naglasio da ne postoji etika koja izvire iz bio-znanosti, nego postoji etika koja se bavi problemima bio-znanosti. Usp. Rinčić, I., Muzur, A., 2012., *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, Zagreb: Pergamena, str. 149.

³ Singer, P., 1998., *Oslobođenje životinja*, Zagreb: IBIS grafika, str. 5.

specizam je diskriminacija na temelju vrste. Singeru nije jasno kako su ljudi postali svjesni da je pogrešno uskraćivati nekome prava na temelju boje kože ili spola, ali nisu još došli do stupnja razumijevanja da je jednako tako loše uskratiti nekome prava na temelju pripadnosti drugoj vrsti. Pita se kako može biti ispravno iskorištavati ne-ljudske životinje u svrhu ljudskih interesa, a smatramo neispravnim, na temelju višeg stupanja inteligencije, da čovjek koristi za vlastite interese drugo ljudsko biće.

Singer se poziva na osnovno moralno načelo koje čini temelj njegova stajališta prema životinjama, a to je utilitarističko načelo da se svi interesi trebaju jednako uzimati u obzir. Smatra kako je ipak nedovoljno ljudi shvatilo kako se to načelo treba proširiti i na pripadnike drugih vrsta, a pritom navodi Benthama kao jednog od onih koji su davno to prepoznali i koji je postavio pravo pitanje: „Pitanje nije: Mogu li one *rasuđivati*? Mogu li one *govoriti*?, nego: Mogu li one *patiti*?“.⁴ Ovdje dolazimo do određenja sposobnosti za patnju kao glavnu značajku koja proširuje pravo na jednako uvažavanje interesa i izvan sfere ljudskih interesa, na ne-ljudske životinje. No na to ćemo se kasnije vratiti u razmatranju dostatnih kriterija za proširivanje temeljnih prava na životinje.⁵

Joan Dunayer američka je zagovornica prava životinja i spisateljica koja smatra da je Singerova definicija specizma preuska i nedovoljna. Jednako tako nije zadovoljna ni definicijom Toma Regana koji smatra da je specizam „davanje privilegiranog moralnog statusa' svim ljudima i nikome od ne-ljudi“.⁶ Kritizira Singera, Regana i mnoge druge, smatrajući da su i sami specisti jer proširuju jednakost na samo neke ne-ljudske životinje, dok sama smatra da se jednakost mora proširiti na sve ne-ljude. Tako osuđuje definicije specizma koji ga opisuju kao „pridavanje veće težine interesima ljudskih bića samo stoga što su ljudi“.⁷ Dunayer smatra da je pogrešno iz bilo kojeg razloga više uzimati u obzir interese ljudi, nego ne-ljudskih životinja, a ne samo zato što su ne-ljudi. U srži specizma nalazi pretpostavku ljudske superiornosti nad životinjama, a specizam označava kao „stav i oblik ugnjetavanja“.⁸ Ljudi tako sebe vide kao superiorniju vrstu, a životinje kao podložne ljudima za njihove interese. Njihovo smatranje životinja inferiornijima ima duboke korijene još u Bibliji, o čemu će također biti riječi dalje u radu. Dunayer, dakle, daje sljedeću definiciju specizma: „propust da se, s obzirom na pripadnost vrsti

⁴ Ibid, str. 6

⁵ Usp. *ibid.*, str. 5-6.

⁶ Dunayer, J., 2009., *Specizam*, Čakovec, Zagreb: Dvostruka duga, Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 31.

⁷ Ibid, str. 31; citat Toma Regana, prema: Regan, T., „The Case for Animal Rights“, u: Carl Cohen, Tom Regan, *The Animal Rights Debate*, Lanham: Rowman & Littlefield, 2001., str. 125-222 (ovdje str. 170).

⁸ Dunayer, J., *Specizam*, str. 33.

ili karakteristike tipične za neku vrstu, bilo kojem svjesnom biću prida jednak obzir i poštovanje“.⁹

2.2. Vrste specizma

Dunayer je pokazala razlikovanja u svojem stajalištu naspram nekih od danas najuglednijih zagovornika prava životinja, poput Singera i Regana, nazvavši ih i same – specistima. Shodno tome, smatra da postoje dvije specističke filozofije i, nasuprot njima, nespecistička. Starospecistička filozofija tako označava tradicionalnu eksploataciju životinja u svrhu ispunjenja ljudskih ciljeva, dok novospecistička pravi mali odmak od starospecističke filozofije koji se očituje u proširenju temeljnih prava izvan ljudske sfere, no ne odnosi se na sve ne-ljudske životinje, već samo na neke, većinom one koje dijele neke sličnosti s ljudima, poput majmuna. Nespecističku filozofiju krase potpuni raskid s izrabljivačkom eksploatacijom pripadnika životinjske vrste, kao i korištenjem proizvoda nastalih na njihovoj patnji.

2.2.1. Starospecistička filozofija

Prva je starospecistička filozofija ili jednostavno – starospecizam. Pripadnike te filozofije Dunayer naziva staromodnim specistima, odnosno „starospecistima“, te oni, prema njenom razmatranju, „ne vjeruju da bilo koje ne-ljudske životinje trebaju imati zakonska prava ili da zaslužuju onoliko moralnog obzira koliko i ljudi“.¹⁰ Pritom misli na temeljna prava, prava na život i slobodu, koja obuhvaćaju jedino ljudska bića. Smatra da starospecisti vide ljudski život svetim, odnosno od posebne vrijednosti. Ne-ljudi za starospeciste nisu od prevelike važnosti, ako su od ikakve. Ne-ljudska bića su tako stvorena samo za ljudsku uporabu i da bi udovoljila ljudskim interesima i potrebama.

Dunayer smatra da je jednostavan odgovor da ih nije briga za druga bića, osim ljudska, dostatan da bi se objasnilo zašto starospecisti smatraju da jedino ljudi zaslužuju prava. Specizam vidi kao nesposobnost osjećanja empatije za one izvan vlastite skupine. Zaokružuje to riječima da „sustavno zlostavljanje zahtijeva odsutnost empatije“.¹¹ Kao jedan od glavnih razloga zašto je

⁹ Ibid, str. 34.

¹⁰ Ibid., str. 37.

¹¹ Ibid, str. 38.

starospecistima normalno iskorištavati i zlostavljati životinje navodi kršćansko učenje da su ljudi gospodari svega, te da nas je Bog postavio da vladamo životinjama (uspoređuje, kao i Singer, to sa seksizmom kod nekih muškaraca koji misle da su muškarci ovlašteni vladati nad ženama). Nadalje, Dunayer smatra da starospecisti nisu sposobni vidjeti ne-ljudsku životinju kao individuu, pojedinca, već na nju gledaju gotovo kao na stvar. Ona je *nešto*, a ne *netko* u njihovim očima. Dunayer to oštro opovrgava govoreći da su životinje rođene s izraženim individualnim karakteristikama, te ih, kao i ljude, određena životna iskustva i događaji oblikuju u individue. Kao veliki problem ovdje se ističe što ljudi zamjenjuju pojedinačna bića s cijelom vrstom. Ističe kako starospecisti ne-ljudske životinje vide kao zamjenjive, kao potrošnu robu. Kada se govori o izumiranju neke vrste, govori se o vrsti kao cjelini, ne o mnogim već izumrlim individuama; kada se opisuju zatočeni majmuni u zoološkim vrtovima, ne piše koji pojedinac iz vrste majmuna je zatočen, već su navedeni podaci o vrsti kao takvoj i njenim standardnim, prosječnim karakteristikama.¹²

Sljedeće što navodi kao razlog zašto starospecisti gledaju na životinje kao na potrošnu robu je taj da oni smatraju da samo ljudi imaju dušu, kao i da nisu sposobne same sklapati ugovore. Ovdje dolazimo do tzv. marginalnih slučajeva, slučajeva novorođenčadi, ljudi s intelektualnim poteškoćama ili demencijom, koji također, iako su pripadnici ljudske vrste, nisu u stanju sklapati ugovore. Dunayer smatra da bi se, ako je starospecistima dostatan razlog za isključivanje ne-ljudskih životinja iz zakonskih prava taj što ne mogu sklapati ugovore i nemaju odgovornosti, iz istog razloga trebalo isključiti iz sfere zakonskih prava i zaštite i mnoge ljude koji spadaju u, kako je već navedeno, marginalne slučajeve. Ipak, oni imaju zaštitu, dok ih mnoge ne-ljudske životinje i dalje nemaju.

U kontekstu starospecizma bitni pojmovi su vlasništvo i kontraktualizam., Sličnog razmišljanja kao Dunayer je Alastair Norcross koji razmatra moralni status životinja kao centralni problem u etici eksperimenata na životinjama. U eksperimentima su životinje tretirane na način na koji nam nije dopušteno tretirati ljudska bića. Istražujući tri teorije (utilitarizam, teoriju prirodnih prava i kontraktualizam), dolazi do shvaćanja da nijedna ne opravdava stav da bi ljudski interesi trebali prednjačiti nad onima ne-ljudskih životinja. Prema Norcrossu, kontraktualizam gleda moralnost kao ljudski konstrukt, a ljudi su se udružili pod određenim zakonima i pravilima da bi im život bio obogaćeniji i sigurniji, jer je svima isti cilj, a to je da žive sigurno, stoga će

¹² Usp. ibid., str. 41-43.

poštivati određena pravila na putu ka tom cilju. Nadalje razmatra racionalnost u kontekstu moralnog statusa životinja, te navodi Rawlsovu teoriju koja, prema drugom autoru, Peteru Carruthersu, govori da su samo ljudi racionalna bića te životinje kao takve nisu racionalni djelatnici. Dakle, kontraktualizam niječe direktni moralni status životinjama, no, iako ne-ljudski interesi nisu jednako važni kao ljudski, ipak se uzimaju u obzir. Ono što je važno naglasiti ovdje jest to da su interesi ne-ljudskih životinja bitni samo u kontekstu interesa vlasnika i ljubitelja tih životinja.¹³

Tom Regan, na tom tragu, u svom djelu *The Case for Animal Rights* navodi stajalište kako su životinje vlasništvo ljudi te ako naudimo nečijem psu, naudili smo prvenstveno njegovom vlasniku. Tako autor opisuje stavove ljudi koji niječu prava životinja te dolazi na to da su sve naše obaveze spram životinja zapravo naše obaveze spram drugih ljudi, što je vidljivo iz gornjeg primjera. I Regan se bavi pitanjem kontraktualizma u sferi zaštite životinja, govoreći da je unutar kontraktualizma uvaženo mišljenje da životinje ne razumiju ugovore, shodno tome ne mogu ih potpisati, a posljedično nemaju niti prava. Još jednom to možemo usporediti s marginalnim slučajevima ljudskih bića koji isto tako ne mogu razumjeti ili potpisati ugovore, no imaju prava. Regan navodi da oni djelomično imaju ta prava radi interesa drugih ljudi, ponajprije radi interesa njihove obitelji. Neke životinje također imaju neka prava, ali samo zato što su one nekome bitne. Nečije su vlasništvo ili je nekome stalo do njih. Što je manji broj ljudi zainteresiran za njihove brige, to manje ili nikakvih prava imaju te životinje. Ovdje se ponajviše ističu životinje s farmi koje su danas dio industrijskog uzgojnog procesa te laboratorijske životinje, korištene u eksperimentalnim istraživanjima – prema njima se gaji najmanji interes. Regan se ovdje dotiče i Rawlsove *Teorije pravednosti* koja niječe da imamo direktne obaveze prema ljudima koji nemaju osjećaj za pravdu, dakle, novorođenčad, mala djeca, ljudi s intelektualnim poteškoćama itd. (opet marginalni slučajevi), a opet ti ljudi imaju zaštitu i određena prava, ne samo iz razloga jer su nekome bitni, već ih je pogrešno zlostavljati same po sebi, dok životinje tu istu zaštitu i prava nemaju. Regan stoga zahtijeva da etička teorija, koju racionalno prihvatimo, prizna da imamo direktno neke obaveze prema ne-ljudskim životinjama, kao što, kao ljudska bića, imamo prema drugim ljudskim bićima, bez obzira na njihovu inteligenciju, racionalnost ili osjećaj za pravednost.¹⁴

¹³ Usp. Norcross, A., 2007. „Animal Experimentation“, u: B. Steinbock (ur.), *The Oxford Handbook of Bioethics*, Oxford: Oxford University Press, str. 648-666.

¹⁴ Usp. Regan, T., 2009., „The Case for Animal Rights“, u: J. E. White (ur.), *Contemporary Moral Problems*, Belmont; Thomson, str. 336-344.

Vraćajući se na Dunayer i njenu podjelu specističkih filozofija, nailazimo na daljnje starospecističke razloge za izrabljivanje životinja. Neki od njih su da ne-ljudske životinje imaju manju sposobnost za patnju (kao da to umanjuje životinjsku patnju, ma kakva ona bila), da je njihov život manje vrijedan od ljudskog, da su manje inteligentne i sl.

Dunayer se i sama dotiče vlasništva u kontekstu starospecističkog prava te objašnjava kako se na životinje gleda kao nečiju imovinu u SAD-u. Potkrepljuje to navodima poput „Ubojstvo ne-čovjeka u nečijem posjedu povlači optužbu za krađu, ne za ubojstvo“, ¹⁵ „Obično se ozljeđivanje ili ubojstvo ne-čovjeka smatra zločinom samo ako se određuje kao oštećivanje ili uništavanje nečijeg vlasništva“ ¹⁶ i dr.

Još jedan veliki problem u starospecističkoj filozofiji jest taj da su patnja i izrabljivanje ne-ljudskih životinja standardizirani, jer je i dalje dopušteno ne-ljudsko ropstvo. Dopušteno je ubijanje, klanje i zatočivanje životinja dokle god je sve u skladu s propisima i zakonom. Doneseni su mnogi novi zakoni koji propisuju kako postupati sa životinjama, koliko je ribe dozvoljeno uloviti, raspravlja se o „humanijem“ klanju, a životinje i dalje pate. Drugim riječima, zakoni koji su doneseni određuju otprilike koliko štete se smije nanijeti kojoj životinji, koliko se smije određene vrste životinja loviti da ne bi izumrla, ne štite se pojedinci. Također, naširoko rasprostranjena je praksa trovanja glodavaca, miševa i štakora jer su klasificirani kao nametnici. Tako, primjerice, oni umiru i po nekoliko dana od unutarnjeg krvarenja nakon što pojedu otrov koji se sastoji od antikoagulanata, umiru u mukama nakon što su uhvaćeni u zamke s ljepilima ili na oprugu, a nerijetko se uguše bivajući živi bačeni u smeće. ¹⁷

Pod starospecističku filozofiju spadaju sve vrste mučenja, zatočivanja, sakaćenja, ubijanja, klanja i iskorištavanja ne-ljudskih životinja, poput vivisekcije, eksperimenata na životinjama u laboratorijima, lova, ribolova, ubijanja radi krzna, neodgovornog uzgoja, modernog industrijskog uzgoja radi hrane, iskorištavanja u svrhu ljudske zabave poput borba bikova, cirkusa, zooloških vrtova i sl., o čemu će biti riječ u kasnijim poglavljima o eksploataciji životinja.

¹⁵ Dunayer, J., *Specizam*, str. 61.

¹⁶ Ibid, str. 62.

¹⁷ Usp. ibid., str. 69-70.

2.2.2. Novospecistička filozofija

U novospecizam autorica ubraja sve osobe koje smatraju da se zakonska i moralna prava trebaju proširiti i na ne-ljude, tj. barem na neke, te pritom u ovu skupinu ubraja Petera Singera i Toma Regana. Dunayer smatra da su novospecisti i dalje specistički nastrojeni jer „održavaju moralnu podjelu između ljudi i većine ostalih životinja, koje manje vrednuju“, ¹⁸ zalažući se za to da se prava prošire na one životinje koje najviše nalikuju ljudima, poput majmuna. Temeljni problem novospecizma vidi u tome što se i dalje više vrednuju život i interesi ljudi naspram drugih bića, te što su u poretku, s ljudima na vrhu, neke životinje važnije od drugih.

Što Dunayer konkretno zamjera Singeru? Krenimo redom. Za početak, Singer smatra da se prava trebaju s ljudi proširiti na neke ne-ljudske životinje, primarno na čovjekolike majmune i neke sisavce, što je za Dunayer, koja se pita što je s pravima drugih životinja, apsurdno. Nadalje, optužuje Singera za stav da je većina životinja „nadmjestiva“ jer on smatra je prihvatljivo uzgajati piliće, ribe i dr. za potrebe ljudske prehrane ako im je život do trenutka smrti ugodan, te ako je sama smrt nastupila brzo i bezbolno. Dunayer to oštro osuđuje, te kaže kako Singer takav stav dijeli sa svim ostalim specistima koji tako opravdavaju konzumiranje životinjskog mesa da bi umirili savjest – živjeli su dobar život, barem do trenutka kada su zaklani. Ona sama smatra kako je svako svjesno biće, i mentalno i fizički, jedinstveno, te, kao takvo, nezamjenjivo. Naziva Singera utilitaristom u slučaju svih drugih životinja (osim u slučaju životinja čija prava zagovara) jer zagovara maksimalnu sreću za najveći broj pojedinaca, što je za Dunayer problematično jer u svakom trenutku neka životinja može biti žrtvovana radi nekog višeg dobra.¹⁹

Dunayer problematizira i Singerov stav da su samo neke ne-ljudske životinje sposobne biti osobama, dok većina njih ipak nije. Što Singer uopće misli pod time? On pita mogu li ne-ljudske životinje biti osobe, odnosno jesu li koje životinje samosvjesna i racionalna bića s osjećajem za prošlost i budućnost. Odgovara da su čovjekoliki majmuni upravo takav primjer ne-ljudskih životinja s osjećajem samosvijesti, dajući niz primjera gdje su majmuni naučili znakovni jezik i demantirajući uvriježeno mišljenje da je za mišljenje nužan jezik. Navodi kako većina društvenih životinja ima razvijen svoj način komuniciranja s ostalima, isto tako i da takva ne-

¹⁸ Ibid., str. 111.

¹⁹ Usp. ibid., str. 111-113.

ljudska bića i bez jezika mogu razmišljati na složene načine. Samosvjesnost i svjesnost o svijesti drugih Singer vidi u tome što su neke životinje jasno sposobne za planiranje.²⁰

Nastavno, Dunayer se poziva na nekoliko istraživanja o ribama, jer Singer i njima uskraćuje pravo da budu osobe, smatrajući da im nedostaje svjesnost o prethodnom postojanju. Istraživanja na koja se ona poziva u kritici Singera pokazuju da su ribe sposobne za dugoročno pamćenje, da znaju što trebaju jesti, ali i gdje će to naći, koga treba izbjegavati, a s kime se pariti i sl., te smatra da je time odbačeno Singerovo mišljenje da ribe nemaju osjećaj za prošlost i budućnost. Štoviše, Dunayer vjeruje da svako svjesno biće ima sposobnost prisjećanja i predviđanja.²¹

Specističkim vidi i stajalište da ne-životinje trebaju posjedovati određeni interes za ostankom na životu i naziva sofističkom tvrdnju da neka životinja očito uživa u blagodatima života, poput uživanja u jelu, društvu, kretanju itd., a istovremeno nema interes da ostane živa, te smatra da „napori ne-ljudi da izbjegnu smrt pokazuju da oni cijene svoje živote“.²²

Isto tako, još jedan od razloga zašto Singera naziva specistom je i taj da Singer vjeruje da ljudi stvaraju više i bogatije, a time i vrijednije društvene veze nego većina ne-ljudi. Dunayer to opovrgava time da su neki ljudi manje društveni od drugih, no to i dalje ne znači da je njihov život manje vrijedan od života ne-ljudi, već imaju jednaka temeljna prava, bez obzira na društvenost. Singer, dakle, tvrdi da su ljudski odnosi vrijedniji od odnosa ljudi sa životinjama ili životinja međusobno, smatra Dunayer te zaključuje da je specistički tvrditi da su drugi odnosi, spram međusobnih ljudskih, manje važni.²³

Toma Regana Dunayer optužuje za specizam jer zagovara proširenje temeljnih zakonskih prava samo na sisavce i ptice, odnosno svakome tko je „subjekt života“, što znači svakome s „iskustvenom srećom“.²⁴ Dunayer vjeruje da svako svjesno biće posjeduje iskustvenu sreću, a Regan pod subjektima života smatra samo pojedince koji posjeduju „vjerovanja i želje, percepciju, pamćenje i osjećaj za budućnost, uključujući svoju vlastitu budućnost; emocionalni život zajedno s osjećajima ugođe i boli; sklonosti i interes za dobrobit; sposobnost započinjanja djelatnosti s namjerom ostvarenja vlastitih želja i ciljeva; psihofizički identitet kroz vrijeme; te

²⁰ Usp. Singer, P., 2003., *Praktična etika*, Zagreb: KruZak, str. 83-87.

²¹ Usp. Dunayer, J., *Specizam*, str. 113-115.

²² Ibid., str. 116.

²³ Usp. ibid., str. 118-119.

²⁴ Ibid, str. 126; citat Toma Regana, prema: Regan, T., „The Case for Animal Rights“, str. 211.

individualnu sreću u smislu da im se njihov iskustveni život odvija dobro ili loše“.²⁵ Jednako kao i Singera, optužuje Regana za intelektualnu hijerarhiju prema kojoj su ljudi na vrhu, ispod njih ne-ljudski sisavci, potom ptice itd., kao i za veće vrednovanje ljudskih, bogatijih društvenih života.²⁶

2.2.3. Nespecistička filozofija

Dunayerina podjela specizma temeljila se na starospecizmu i novospecizmu, a nasuprot njima smještena je nespecistička filozofija koja se ukratko temelji na izjednačavanju ne-ljudskih životinja s ljudima. Dunayer smatra kako su životinjama potrebna jednaka temeljna zakonska prava koje uživaju i ljudi da bi ih se zaštitilo od nepotrebnog nanošenja boli, patnje i u konačnici, smrti; odnosno, potrebno je životinjama osigurati jednaku zaštitu koju uživaju i ljudi, jer životinjama nisu potrebna sva prava koja uživaju ljudi, poput, primjerice, prava da glasaju. Ovdje se prvenstveno podrazumijevaju prava na život i slobodu. Na ne-ljudske životinje se gleda kao na ljude jednake, s jednakim pravima, a ne kao na inferiorne i podložne našim interesima. Također, kriterij jezika je isključen, odnosno jezik nije kvaliteta koju je nužno posjedovati da bi se uvidjelo da neka životinja pati. Ako mi kao ljudi znamo da nas nešto boli, pretpostavljamo da i druga bića nešto boli ili da pate; jezik nije presudan da bismo znali da neko drugo biće pati. Kao i jezik, ni inteligencija nije relevantan kriterij za prosuđivanje nečije boli. Dunayer tako smatra da bi svakom svjesnom biću trebao biti dodijeljen status osobe.

Nespecizam podrazumijeva oslobađanje svjesnih ne-ljudskih životinja od ljudske eksploatacije u svakom smislu. Nije riječ samo o tome da svjesnim životinjama treba osigurati pravo da nisu nečije vlasništvo, već se zalaganje za ne-ljudske životinje sastoji od toga da im se osigura jednak moralni status kao i ljudima, putem prava na život i slobodu. Dunayer vjeruje da je svjesnost dostatan kriterij za dobivanje prava. S druge strane, Dunayer iznosi i situacije kada je opravdano ubiti životinju. Kao i u slučaju ubojstva čovjeka, smatra da je moralno prihvatljivo usmrtiti ne-ljudsku životinju onda kada nam prijeti neminovna opasnost, glad ili smrt. Takva situacija predstavlja sukob dvaju jednakih prava na život, te je s obje strane (čovjekove i životinjske) opravdano usmrtiti drugo biće da bi se preživjelo. Sljedeći slučaj opravdanosti ubijanja životinje jest, kako ju autorica naziva, istinska eutanazija, to jest eutanazija ne-ljudske životinje

²⁵ Ibid, str. 126; citat Toma Regana, prema: Regan, T., „The Case for Animal Rights“, str. 243.

²⁶ Usp. Dunayer, J., *Specizam*, str. 126-127.

koja bi uslijedila ukoliko bi životinja bila suočena s neizlječivom boli i izvorom patnje. Ljudi, osim pod navedenim okolnostima, nemaju moralnih prava usmrtiti ne-ljudsku životinju. Jedine životinje koje Dunayer iz ovog slučaja izuzima su spužve, paraziti te neki višestanični organizmi za koje vjeruje da nisu svjesne te koji ni ne posjeduju živčani sustav.²⁷

Nadalje, autorica se dotiče koncepta životinja kao pravnog vlasništva, o čemu je, među ostalima, govorio i Regan, smatrajući da ono treba biti odbačeno. Ako smatramo da je nemoralno postupati s ljudima kao s vlasništvom, jednako bi pogrešno i nemoralno trebalo biti postupati sa životinjama na taj način. Ipak, ne-ljudi nisu šticeeni jednakim pravima kao ljudi, te se svuda u svijetu, a autorica se obazire posebno na Sjedinjene Američke Države, ne-ljudi svakodnevno eksploatiraju. Stoga je bitno razmotriti na koje načine se ne-ljudi mogu izjednačiti s nama, a do tada ukinuti na vlasništvu temeljene izrabljivačke prakse. Što konkretno znači davanje jednake moralne obzirnosti koju Dunayer zastupa? „S moga gledišta, pridavanje *jednake* moralne vrijednosti ne-ljudina upravo zahtijeva da usporediva šteta ljudima i ne-ljudima povlači istovjetnu kaznu. (...) Dodjeljivanje zakonskih prava ne-ljudima znači postavljanje novih ograničenja ljudima.“²⁸ Zaključno, u novospecističkoj filozofiji temeljno načelo jest da se minimalizira nepravda, a svaka šteta nanesena žrtvama nadoknadi, kao i u ljudskom svijetu, ustanovljuje Dunayer.

2.3. Povijest specizma

Zašto su ne-ljudska bića ikada podvrgnuta tolikoj boli i patnji? Zašto je, za većinu svijeta, moralno prihvatljivo koristiti životinje za zadovoljavanje ljudskih interesa, bez obzira na dalekosežne posljedice koje ostaju iza kratkotrajnog zadovoljenja potreba? Kako su započeli porobljavanje i eksploatacija? Za početak, pretpostavka iskorištavanja životinja leži u ljudskoj ideji superiornosti nad ostalim ne-ljudskim bićima. Većina ljudi smatra da je čovjeku dano sve na upravljanje prema njegovim potrebama. Sam taj stav najvećim dijelom proizlazi iz Biblije. U ovom ću poglavlju prikazati povijest specizma prema nekoliko autora koji pokazuju nekoliko tradicija eksploatacije životinja iz kojih se razvio današnji specizam eksperimenata na životinjama, klanja radi hrane ili krzna, porobljavanja radi zabave i sl.

²⁷ Usp. *ibid.*, str. 161-165.

²⁸ *Ibid.*, str. 188-189.

Singer se u svojem prikazu povijesti specizma najviše okrenuo prema zapadnjačkoj tradiciji koja je najviše u zadnjih nekoliko stoljeća usavršila industrijalizirani uzgoj životinja s različitim krajnjim ciljevima. Smatra kako su zapadnjačke ideje bile temelj današnjeg shvaćanja odnosa prema životinja u većini društava. Same ideje korijen su imale u judaizmu i grčkoj antici koji su se kasnije ujedinili u kršćanstvo. Redom razmatra tri tradicije koje su oblikovale naš odnos prema ne-ljudskim životinjama, a to su pred-kršćanstvo, kršćanstvo te prosvjetiteljstvo i razdoblje nakon njega.

U pred-kršćanskom razdoblju nalazimo biblijski prikaz odnosa između ljudi i životinja koji govori kako je čovjek stvoren na sliku Božju te kako je gospodar svim životinjama na svijetu. Prije nego što je prvi čovjek sagriješio pojevši jabuku s nedopuštenog drva, ljudi su se prehranjivali biljkama. Kasnije, piše Singer, sam je Bog obukao Adama i Evu u životinjsku kožu i protjerao ih iz raja. Od tada na dalje, redoviti su prikazi žrtvovanja životinja Bogu, što je vidljivo i u prikazu Noe koji je Bogu prinio žrtvu spalivši čiste životinje, a Bog ga je potom blagoslovio i „udario točku na i“ čovjekovoj vladavini nad ne-ljudima.

Singer, međutim, vidi u Starom zavjetu i model vladavine čovjeka nad ne-ljudima zasnovan na brizi i odgovornosti za druga bića, ne nužno samo na tiraniji nad njima, no općeprihvaćeno stajalište jest ono koje u *Knjizi postanka* govori da je čovjek vladar svim ne-ljudskim bićima, te je kao takav slobodan ubijati ih.²⁹

Sljedeće mišljenje koje razmatra u pred-kršćanskom dobu jest ono grčko. U grčkoj tradiciji situacija je bila kompleksnija jer je bilo zastupljeno više škola čiji su predstavnici zastupali različita mišljenja; tako je, primjerice, Pitagora bio vegetarijanac i zahtijevao odnošenje prema životinjama s poštovanjem, dok su Platon i Aristotel stajali na suprotnoj strani, što ne čudi ako znamo da je Aristotel zastupao stav da su čak i neki ljudi robovi po prirodi, te je pravedno da tako bude. Aristotel je, dakle, kao i današnji specisti, vjerovao da životinje postoje isključivo u svrhu ljudskih interesa, odnosno postizanja ciljeva. Vidljivo je iz rečenog kako su njegova mišljenja o odnosu prema životinjama postala dio tradicije zapadnjačkih društava.

Što se tiče kršćanskog mišljenja, Singer iznosi kako se ono „pojavilo na vrijeme da spoji židovske i grčke ideje o životinjama“.³⁰ Tu se najviše oslanja na kršćanstvo pod Rimskim Carstvom te pokazuje kako je tadašnji stav uvelike rezultirao rimskim načinom života i

²⁹ Usp. Singer, P., *Oslobođenje životinja*, str. 155-157.

³⁰ Ibid., str. 158.

ratovanja. Rimska je vojska bila snažna i duboko orijentirana prema osvajanjima, te su se vojničke vrijednosti odražavale na svaki segment društva. Građani su, pak, svakodnevno uživali u tzv. igrama, gdje su borbe ljudi i životinja uvelike smanjile suosjećajnost ljudi jednih prema drugima, ali u konačnici i prema životinjama. Životinje su u nezamislivim brojevima bile ubijane svakodnevno radi spektakla, kao što se i velik ljudi borio međusobno, ili ih se bacalo lavovima. Teško je od ljudi koji ne prezaju čak ni pred ubijanjem pripadnika iste vrste očekivati samilost prema pripadnicima druge, ne-ljudske, vrste, osobito ako ta vrsta nema svoj glas da bi se obranila. Lako je, kada se stvari ovako postave, shvatiti kako je specistička tradicija napredovala do danas. Zanimljivo je to što Rimljani ipak nisu bili moralno bezosjećajni, kako primjećuje Singer, te su gajili osjećaj za pravdu i javnu dužnost, no problem je u tome što ni životinje, a kako je vidljivo iz priloženog, ni neki ljudi nisu ulazili u tu moralnu sferu. Uz ideju o ljudskoj superiornosti nad životinjama, razvijena je i ideja o besmrtnosti ljudske duše, ali i svetosti samo ljudskog života, što je samo dodatno potvrdilo jaz između ljudi i životinja.³¹

Joan Dunayer kao jedan od temelja specističkog razmišljanja također vidi kršćansko učenje. U istoimenom poglavlju, na pitanje zašto ljudi iskorištavaju životinje, odgovara da je to zato što „tako kaže Biblija“.³² Ljudi su prihvatili eksploataciju životinja kao normalno stanje stvari jer je to sastavni dio kršćanske vjere, Bog je jednostavno postavio čovjeka da vlada životinjama, a životinje postoje samo radi nas. Čovjek je stvoren na sliku Božju, kaže Biblija, stoga su ljudi usvojili mišljenje da je čovjek na vrhu Božjeg stvaranja. Dunayer oštro kritizira Bibliju po ovom pitanju, optužujući je da je specistički nastrojena. „Krajnje antropocentrična i hijerarhijska, kršćanska doktrina je nekompatibilna s ravnopravnošću životinja.“³³ Nadalje, još je nešto bitno proizašlo iz biblijskog, odnosno kršćanskog učenja da su ljudi stvoreni na sliku Božju, a što je Dunayer u svome djelu zabilježila. Riječ je o nijekanju evolucijske povezanosti između ljudi i životinja. Evolucijski razvoj čovjeka govori o njegovom povijesnom razvitku od životinje, točnije majmuna, što je obrnuto od biblijskog učenja. Na biblijskom je tlu, dakle, raslo i jačalo mišljenje o ljudskoj jedinstvenosti i svetosti ljudskog života nasuprot životinjskog.³⁴

Ipak, nalazimo Andrewa Linzeyja kao svojevrsnog kršćanskog apologeta u pogledu čovjekova odnosa prema ne-ljudskim životinjama. Naime, on u svom djelu *Teologija životinja* ukazuje na

³¹ Usp. ibid., str. 158-160.

³² Dunayer, J., *Specizam*, str. 39.

³³ Ibid.

³⁴ Usp. ibid., str. 39-41.

to da se životinje ne smiju gledati samo kao sredstvo pomoću kojih čovjek postiže svoje ciljeve, jer one ne postoje radi njega, nego radi Boga, svog Stvoritelja, kao i sva stvorenja uostalom. Štoviše, vjeruje da Biblija prikazuje životinje na pogodniji način no što se to čini, a iz nje se dade iščitati da sva priroda ima vrijednost za Boga. Osvrće se na Singerov stav o specizmu, ali i negativnu konotaciju koju Singer pridaje kršćanstvu kada govori o životinjskoj inferiornosti naspram ljudske superiornosti. Linzey smatra da je pravo pitanje ovdje na temelju čega kršćani smatraju da su ljudi kao vrsta posebiji i od veće vrijednosti nego životinje. Odgovor nalazi u velikodušnosti Boga u kojoj je sadržana vrijednost ljudskog stvorenja i njegovom stavu prema stvorenju kojeg je spasio otkupljenjem. Na tom tragu i čovjek treba obraćati pozornost na slabije od sebe, životinje, te ih zato ne jednako, već i više, treba uvažavati dajući im moralni prioritet.³⁵

Autor knjige *Kulturna zoologija: što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji* Nikola Visković govori o povijesnoj uporabi životinja u razne svrhe, poput žrtvovanja, simbola, magije i sl. U kršćanstvu dolazi do jednog ograničenja prema životinjama, na koje se ne odnosi spasenje koje Isus nudi samo ljudima (čak je i sam Isus prikazan kao Bog-Čovjek), premda se povezanost ljudi i životinja ipak najviše vidi u Starom zavjetu. Nadalje, Visković, slično kao i Singer, smatra da se židovska kultura odnosa prema životinjama najviše odlikuje antropocentričnom filozofijom, iz koje je poteklo zapadnjačko mišljenje. Čovjek je, dakle, stvoren na sliku Božju, no prvotno mu nisu dane životinje za prehranu, već su se ljudi prehranjivali biljkama i plodovima. To se događa tek nakon velikog potopa, kada Bog daje dopuštenje ljudima da, osim biljaka, uključe i životinjsko meso u svoju prehranu. Zanimljivo je da se kroz Bibliju proteže i prikaz uporabe stoke, te se istu naziva *blagom*. Mnogi biblijski likovi bili su vezani uz stoku, poput Mojsija (Mojsije i ovčice), Abela, Abrahama i mnogih drugih. Isto tako, mnoge su životinje prikazivane kao štetočine i napasti, poput muha, skakavaca i drugih insekata, žaba, zmija, krokodila.³⁶

Bitno je ukazati na praksu žrtvovanja životinja u čast ili za milost Božju (tako su prinošene ovce, jarci, volovi, golubi, janjad i sl.), ali i na simboliku životinja u Svetom pismu. Tako nalazimo zmiju kao simbol grijeha i zla u Knjizi postanka, podjelu životinja na čiste i nečiste, goluba kao znak Duha Svetoga („I gle! Otvoriše se nebesa i ugleda Duha Božjega gdje silazi

³⁵ Usp. Linzey, A., 2013., *Teologija životinja*, Stubičke Toplice: Edukacijski centar Nova Arka, str. 33-38.

³⁶ Usp. Visković, N., 2009., *Kulturna zoologija: što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, str. 61-76.

kao golub i spušta se na nj.“ (Mt, 13, 6)),³⁷ navalu komaraca u Knjizi Izlaska, koze i kozoroge koji su služili za mlijeko, kožu i žrtvovanje, mrava kao znaka radišnosti i mudrosti, orla kao odraz Božje brige za čovjeka, ali i kao simbol četvorice evanđelista, žabe kao simbol zla koje je zadesilo Egipat, i mnoge druge životinje.³⁸

U kršćanskom promišljanju životinja veliki utjecaj ostavio je i Toma Akvinski koji je smatrao da su nesavršene stvari stvorene da služe savršenima, odnosno redom: biljke životinjama, a životinje ljudima. Životinje još jednom nisu uključene u moralnu sferu, te okrutnost protiv životinja nije grijeh. One su iracionalne životinje prema kojima ljudi mogu gajiti milosrđe ili ljubav samo ako gledaju na njih kao na dobre stvari za ljudsku upotrebu ili slavu Božju, a Singer posebno ističe Tomin jedini razlog protiv okrutnosti prema životinjama, a to je taj da on vodi i do okrutnosti prema ljudima.

Današnji crkveni stav o životinjama uvelike je temeljen na stavovima Tome Akvinskog i Aurelija Augustina, koji su vjerovali da životinje nemaju dušu. Kako vrijeme odmiče, različiti pape dali su nove i modernije poglede na ljudski odnos prema životinjama u sferi kršćanstva. Tako je papa Ivan Pavao II. izjavio da, osim čovjeka, i životinje imaju dušu, a čovjek je jednak svim drugim stvorenjima; dok je papa Franjo rekao da i životinje idu u raj. Franjin prethodnik Benedikt XVI. to je pak zanijekao, rekavši da životinje nisu pozvane na vječni život.³⁹

Sveti Franjo Asiški također je zapamćen kao veliki ljubitelj životinja koji je propovijedao pticama, stišavao lastavice, oslobađao ptice i ribe, fazane zvao braćom i volio janjad.⁴⁰

Renesansni humanizam je u središte stavio čovjeka, odnosno njegovo dostojanstvo, a ne-ljudska bića ponovno su ostavljena po strani, ili bolje rečeno, ostala su podložna ljudskoj volji. Jedan od najpoznatijih filozofa koji su potvrdili niži status životinja od ljudskog jest René Descartes, koji je iznio stajalište da sve što se sastoji od materije potpada pod vladavinu mehaničkih principa. Po tom učenju i ljudska bića bi bila svrstana među tu podjelu, no Descartes se dosjetio pridati im ideju duše, i to tako da jedino ljudska bića imaju dušu. Ljudska duša tako je besmrtna, a životinje su, pošto ne posjeduju dušu, pa tako ni svijest, koju je Descartes izjednačio s dušom, ništa doli strojevi. Ako su životinje strojevi, onda ne doživljavaju bol i patnju, ali ni sreću ni zadovoljstvo, ukratko, ne doživljavaju – ništa. Singer upozorava da je Descartesovo učenje stiglo u vrijeme kada je Europom zavlдало eksperimentiranje na

³⁷ Biblija, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, <http://biblija.ks.hr/search.aspx?k=47&p=3&r=11>.

³⁸ Usp. Crvenka, M., 2013., *Životinje u Bibliji*, Zagreb: Teovizija.

³⁹ Usp. <http://www.glas-zivotinja.org/wordpress/2014/12/pismo-citatelja-papa-franjo-i-zivotinje-ce-u-raj/>.

⁴⁰ Usp. Singer, P., *Oslobođenje životinja*, str. 162-164.

životinjama, pa su mnogi na tim temeljima umirili vlastitu savjest.⁴¹ (usp. Singer, 1998.: 166.-168.)

U prosvjetiteljstvu se stanje ponešto počelo popravljati, pojavilo se stajalište da su životinje sposobne patiti, te bi njihove patnje trebale biti uzete u obzir. Počelo se primjenjivati tzv. „obzirno postupanje“ prema životinjama, što samo znači da se iskorištavanje životinja provodilo na „obzirniji“ način, što ukazuje na proces koji bi se dao poistovjetiti s današnjim pozivom na „humano“ klanje životinja. U osamnaestom stoljeću ojačao je tzv. povratak prirodi, pa su se ljudi ponovno povezali s prirodom, no i dalje je čovjek bio iznad životinja. Immanuel Kant je vjerovao kako ljudi nemaju nikakve dužnosti prema životinjama te su samo radi čovjeka, dok je Bentham 1780. godine postavio važno pitanje – mogu li životinje patiti?

Singer dalje izlaže prvo sprečavanje zloupotrebe životinja u vidu prijedloga zabrane borbe bikova 1800. godine. Kasnije su predloženi zakoni za bolje postupanje s konjima, a okrutnost prema životinjama prvi put je označila prekršaj 1822., a taj se zakon odnosio na neke domaće životinje. Ipak, Singer na to gleda kao i Regan, smatra da je taj zakon više štitio vlasnike, nego njihovo „vlasništvo“. Uslijedila je Darwinova teorija evolucije u 19. stoljeću, a 1871. Darwin je izdao *Podrijetlo čovjeka* u kojem je izložio kako čovjek svoje korijene ima u životinjskoj prirodi, a nije nastao iz posebnog čina stvaranja od strane Boga.⁴² Svejedno, prakticirao je prehranu bogatu životinjskim mesom.⁴³ (usp. Singer, 1998.: 169.-172.)

Sve do danas nismo još došli do stupnja na kojem bismo mogli reći da smo izjednačili životinjska prava s ljudskim ili da je specizam većinski iskorijenjen; iako je danas više nego ikad udruga za zaštitu i promicanje dobrobiti životinja te se podiže svijest o postupanju prema životinjama. Na tom putu, dostupne su mnoge alternative koje isključuju eksploataciju i diskriminaciju životinja.

2.4. Holokaust nad životinjama

Današnje industrijsko uzgajanje životinja za prehranu mnogi uspoređuju s holokaustom provedenim nad Židovima. Charles Patterson u svome djelu *Vječna Treblinka* povlači paralelu

⁴¹ Usp. ibid., str. 166-168.

⁴² Usp. *Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18721>.

⁴³ Usp. <http://contemporaryfoodlab.com/hungry-people/2015/02/charles-darwin-der-irrtuemliche-held-der-vegetarier/>. Usp. također: Singer, P., *Oslobođenje životinja*, str. 169-172.

između ubijanja i spaljivanja Židova i strahota koje se odvijaju u klaonicama životinja. Smatra kako zločin čovjeka prema čovjeku ima svoje utemeljenje u iskorištavanju životinja od davnina, o čemu je ranije bilo riječi. Nadalje, pratimo usporedbu njemačkih koncentracijskih logora gdje su Židovi bili ubijani „na traci“ i industrijskih pogona na farmama gdje se na jednak način svakodnevno ubija milijune nevinih životinja.

Patterson smatra da „put do Auschwitza počinje u klaonici“.⁴⁴ Industrijalizaciju klanja sagledava kroz naseljavanje Amerike, pa sve do kasnijih koncentracijskih logora koji su za ubijanje Židova preuzeli ideju pokretnih traka, za bolju učinkovitost i brži prolazak životinja kroz klaonice. Otkrivenjem Amerike, na taj kontinent dovezeno je 34 konja te stoka, a kasnijim ekspedicijama dovoženo je sve više životinja, prvenstveno stoke. Osim uvoza životinja, navodi Patterson, kolonisti su rasprostranili i svoj običaj iskorištavanja stoke u razne namjene. Istovremeno, na novom kontinentu doseljenici su počeli prakticirati i svoje običaje klanja i pripremanja mesa, te prodavati meso i mesne pripravke. Ubrzo, klaonice su postale sastavni dio krajobraza, pa ih je bilo teško ne uočiti. Ironično, glavna klaonica kasnije je preselila svoje klaonice iza ograde duž Wall Streeta, kako bi manje vrijeđala osjećaje javnosti prizorima i mirisima klanja. Amerikanci su brzo dobili na glasu kao grubi u postupanju prema životinjama među pristiglim useljenicima. 1800-tih započela je podjela rada koja je ubrzala mesnu industriju na američkom kontinentu. Prvo je uvedeno spajanje klanja i prerade mesa, jedno za drugim. Tako Patterson opisuje jezovite prizore radnika koji su hodali po leđima životinja, a zatim ih usmrćivali udarcem čekića, da bi ih naposljetku odveli u drugu prostoriju gdje bi im pustili krv, secirali ih i očerupali.⁴⁵

Kako je industrija mesa započela s pokretnim vrpčama za ubijanje? Brzorastući gradovi bili su dom sve više ljudi, pa je tako porasla potražnja za životinjskim mesom. Ciljevi tekuće vrpce u proizvodnji bili su ubrzanje i veća učinkovitost samog rada, nije bilo vremena za gubljenje, kao ni prostora za pogreške. Započelo je doba masovne proizvodnje mesa i ostalih životinjskih produkata. Od svojih početaka pa do danas, u samom procesu proizvodnje promijenilo se malo toga; brzina vrpce je veća, kao i broj životinja koje su na korak do smrti. Postupak je također ostao sličan, životinja je najprije dovedena u klaonicu, gdje je prije bila usmrćivana većinom maljem ili čekićem, dok se danas koristi poseban pištolj u te svrhe. U cijeli proces ubijanja i procesuiranja mesa danas je uključena i tehnologija, sve s ciljem proizvodnje što više mesa po što povoljnijoj cijeni za krajnje konzumente.

⁴⁴ Patterson, Ch., 2005., *Vječna Treblinka*, Zagreb: Genesis, Prijatelji životinja, str. 73.

⁴⁵ Usp. ibid., str. 73-76.

Mnogi autori naveli su kako ih svakodnevno bezumno ubijanje milijuna životinja podsjeća na koncentracijske logore. Neki su klaonice usporedili s Danteovim Paklom, a te usporedbe su se koristile i za opise logora u Trećem Reichu, koji su jednako tako nosili zloglasne epitete Pakla. Patterson spominje politički angažiranu umjetnicu Sue Coe, koja je sama takvim riječima opisala klaonice, kazavši da je za ljude jedino holokaustni genocid prihvatljiv, u smislu proživljenih strahota, smrti i patnja, te da ona sama nema druge riječi za opisati ono što je vidjela u klaonicama, osim riječi da je poput holokausta. (usp. Patterson, 2005.: 88.-89.)

Patterson nije jedini autor koji se usudio povući paralele između klaonica i koncentracijskih logora i nazvati rutinsko ubijanje životinja holokaustom. J. M. Coetzee, pisac i dobitnik Nobelove nagrade za književnost, u svom djelu *Život životinja* kroz jednog od svojih likova, Elizabeth Costello, odražava sličan stav. Fiktivni lik Elizabeth Costello tako na jednom svom predavanju govori kako su sve njemačke optužbe upućene zarobljenicima vrvjele od životinjskih opisa poput „ovce na klanju“, „ubili su ih koljači“ i sl., kao što jasno govori kako su nacisti naučili iz klaonica kako prerađivati tijela. S jedne strane kritizira sve one koji su se pravili da ništa nisu znali o užasima koju se događali njima pred očima, dok s druge strane upućuje na takvo identično ljudsko licemjerje kada su životinje u pitanju. „...Okružuje nas industrija poniženja, okrutnosti i ubijanja koja se može lako takmiti sa svime što je Treći Reich bio u stanju obaviti; štoviše, ona sve to umanjuje budući da je ova naša industrija bez kraja, samopomlađujuća, koja zečeve, štakore, perad, stoku neprekidno donosi na svijet u svrhu njihova ubijanja.“⁴⁶ Costello se osvrće i na možebitne prigovore da mesna industrija nije okrenuta smrti, već životu (jer, prema njima, životinjsko meso služi da bi se ljudi prehranili, pa stoga cijela usporedba s holokaustom pada u vodu) kazujući da je životinjama to slaba utjeha.⁴⁷

Hitler je bio zagovornik čiste arijevske rase, te je, uz pomoć svojih suradnika, htio provesti eugenička poboljšanja u narodu. Eugenika označava „znanost o metodama poboljšanja tjelesnih i duševnih osobina pojedinih individua“,⁴⁸ što ljudskih, što životinjskih. Kao glavni cilj eugeničkog pokreta Patterson ističe sterilizaciju inferiornih i nepodobnih ljudi u svrhu kontrole razmnožavanja ljudi te smanjenja broja stanovništva koji su „na teret“ društvu. Teorija nasljednosti primjenjivana je među ljudima, ali i životinjama i biljkama, kako bi se ustanovili najpoželjniji primjerci triju vrsta. Hitler je 1939. započeo i s novom metodom, plinskim

⁴⁶ Coetzee, J. M., 2004., *Život životinja*, Zagreb: AGM, str. 26.

⁴⁷ Usp. ibid., str. 25-26.

⁴⁸ Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18581>.

komorama, kako bi ubio sve koji nisu odgovarali njegovom standardu čiste rase. Operacija eutanaziranja duševno zaostalih, psihički nestabilnih i tjelesno manjkavih osoba nazvana je *Operacija T4*, a kasnije je, riječima Henryja Friedlandera, bila opisana na sljedeći način: „Nije obuhvaćala samo plinske komore i krematorije, već i metode razvijene da bi žrtve bile namamljene u te komore, ubijene na tekućoj vrpici, a njihovi leševi prerađeni“.⁴⁹ Iz posljednjih redaka je, dakle, moguće jasno iščitati sličnosti s masovnom industrijskom proizvodnjom životinjskog mesa u klaonicama. Patterson to potkrepljuje navodeći neka zvučna nacistička imena u *Operaciji T4*, a koja su sva redom po zanimanju bila ili u sektoru poljoprivrede ili u klaonicama gdje su stekli potrebno iskustvo, a na temelju iskorištavanja životinja.⁵⁰

⁴⁹ Patterson, Ch., *Vječna Treblinka*, str. 123; citat Henryja Friedlaendera, prema: Friedlander, H., 1995., *The Origins of Nazi Genocide: From Euthanasia to the Final Solution*, Chapel Hill, London: The North Carolina University Press, str. 300.

⁵⁰ Usp. Patterson, Ch., *Vječna Treblinka*, str. 120-124.

3. Proširenje temeljnih prava na životinje

Na temelju čega bi se ne-ljudskim životinjama trebala dati temeljna prava, poput prava na život i slobodu? Koji su etički argumenti za takvo proširenje prava s ljudi na životinje, odnosno koji su kriteriji dostatni da se nekoj životinji ili vrsti životinja daju temeljna prava? Neki autori smatraju da je glavni kriterij sposobnost za patnju, neki smatraju da je svjesnost, dok drugi vjeruju da bi velika većina ne-ljudskih životinja trebala biti uključena u moralnu sferu, s pripadajućim zakonskim pravima, bez obzira na stupanj inteligencije. U ovom će se poglavlju razmotriti odgovori na gore navedena pitanja, s ciljem nalaženja najrelevantnijih argumenata za davanje prava životinjama.

Jedan od najutjecajnijih autora na ovom polju zasigurno je Peter Singer, kojeg pak Joan Dunayer ponovo kritizira u nekim točkama, stoga je korisno razmotriti i nekoliko različitih stajališta.

3.1. Etički argumenti u prilog životinjskim pravima

Singer u *Oslobođenju životinja* spominje termin *jednakosti* životinja, a kroz samo djelo vidljivo je njegovo utilitarističko mišljenje unutar borbe za prava životinja. Singer u svoju etiku uvodi i životinje, smatrajući da treba postići najveću sreću za najveći broj osjetilnih, a ne samo ljudskih bića. Njegov zahtjev za jednakošću životinja, kao i ljudi, dakle, implicira uvažavanje nekog bića bez obzira na njegovu vrstu ili sposobnosti. Prisjetimo se marginalnih slučajeva ljudi s početka ovog rada. Mnogi odrasli ljudi ne dijele intelektualne sposobnosti s ostatkom ljudskih bića, neki žive s intelektualnim poteškoćama, neki imaju tjelesne poteškoće; dok s druge strane imamo novorođenčad i malu djecu. Svi oni ne dijele jednak stupanj inteligencije, svjesnosti ili sposobnosti s drugim (odraslim) ljudskim bićima. Ipak, njima su zakonski zagarantirana temeljna ljudska prava – prava na život i slobodu. Singer na mnogo mjesta govori o ovakvim slučajevima da bi ilustrirao da postoje ne-ljudske životinje koje su možda svjesnije svoga postojanja ili imaju jače izraženu želju za životom nego neki ljudi, odnosno, ovdje marginalni slučajevi. Jedan pas možda je većih intelektualnih sposobnosti nego osoba koja je rođena s teškim mentalnim poteškoćama, isto kao što je možda većeg stupnja inteligencije nego novorođenče. Svejedno, životinje zakon ne štiti na isti način kao i ljude. Ljudima nije dopušteno iskorištavanje drugog ljudskog bića ni na koji način ni iz kojeg razloga te je zakonski kažnjivo. Singer postavlja pitanje zašto je onda opravdano koristiti životinje za ljudske interese. Interes

svakog bića bi se morao uvažiti, a kao pretpostavku za posjedovanje interesa navodi sposobnost za patnju i uživanje. Isto tako, vjeruje da nema moralnog opravdanja koje bi dopustilo da se patnja nekog bića ne uzme u obzir, te kako princip jednakosti zahtijeva da se patnja nekog bića sagleda na jednak način kao i patnja svakog drugog bića. Nastavlja da „zahtjev za jednakošću ne ovisi o inteligenciji, moralnim osobinama, fizičkoj snazi ili sličnim činjeničnim stanjima“, već da je jednakost „moralna ideja, a ne tvrdnja o činjenicama“. ⁵¹

Dakle, za Singera je temeljni razlog za proširenje temeljnih prava na životinje i njihovo uključenje u moralnu sferu sposobnost za patnju. Ovdje se mogu javiti možebitni specistički prigovori u vidu toga da ne možemo znati boli li životinje na isti ili sličan način kao i ljude, i jesu li uopće sposobne osjećati bol, a posljedično i patiti. Taj prigovor smo, vjerujem, već odbacili shvaćanjem da onda ne možemo ni znati boli li neko drugo ljudsko biće kada se ozlijedi ili ga netko povrijedi, no mi ljudi svejedno vjerujemo da ga boli, jer smo i sami svjedoci naše boli, a time i patnje. Sposobni smo na toj razini suosjećati s drugim ljudskim bićem u boli, pa nema razloga zašto bi životinje bile isključene. Sljedeći specistički argument koji smo također dotaknuli jest taj da ne možemo s pouzdanjem znati da životinje nešto boli, jer životinje nemaju sposobnost govora, odnosno nama razumljivog ljudskog jezika, da bi nam rekle što ih boli i boli li ih uopće. Odgovor ovom argumentu bio bi sličan prethodnom odgovoru: ni novorođenčad ni mala djeca nam ne mogu razumljivim govorom reći kad ih nešto boli, kao ni osobe s teškim intelektualnim smetnjama. Hoćemo li i možemo li ih zbog toga ignorirati? Malo je vjerojatno da bi majka ostavila dijete koje plače bez prestanka samog satima. Iz istog razloga, ne bismo smjeli ignorirati životinjsku patnju. Iako ne govore, životinje, kao i djeca, imaju različite mehanizme da nam daju do znanja da ih nešto boli ili da pate. Tako je npr. pas sposoban ispuštati razne zvukove, cviliti ili „jaukati“ da bi nam dao do znanja da je ozlijeđen. Jednako tako, iz njegova stanja letargičnosti ili smanjene aktivnosti možemo vidjeti da s našim ljubimcem nešto nije u redu i pravovremeno reagirati. Na temelju vlastitih doživljaja, čovjek je u stanju prepoznati slične doživljaje i osjećaje veselja, boli i sl. kod drugih, ne-ljudskih bića. Ako mene boli, vjerojatno da je da boli i drugo biće.

Životinje su sposobne za širok spektar osjećaja i doživljaja: ljubav, radost, veselje, bol, tugu, patnju, tjeskobu, usamljenost, strah i mnoge druge; međutim, to nije spriječilo mnoge da sumnjaju u njihovu sposobnost za osjećaj boli, poput Ludwiga Wittgensteina, upravo zato što nemaju razvijen jezik, a time ni svijest, kako tvrde. ⁵²

⁵¹ Singer, P., *Oslobođenje životinja*, str. 4.

⁵² Usp. *ibid.*, str. 2-12.

Veliki problem kod davanja temeljnih prava životinjama jest pridavanje ili očekivanje ljudskih karakteristika u životinjskom ponašanju. Mnogi autori procjenjuju jesu li životinje „zaslužile“ dobiti neka prava na tome koliko sliče ili ne sliče čovjeku. U *Kulturnoj zoologiji* Nikola Visković opisuje *antropomorfizam* koji označava pridavanje ljudskih osobina životinjama, koji se odlikuje u nekoliko glavnih karakteristika u čovjekovom odnosu spram ne-ljudi. Visković smatra kako antropomorfizam započinje već pripitomljavanjem i dresiranjem životinja koje tako postaju dio čovjekova svijeta. Autor je postavio vrlo važno pitanje, a to je koliko je etički dopustivo pridavati ljudske osobine životinjama i općenito uspoređivati dvije vrste. Singer i Regan slažu se u tome da je opravdano praviti usporedbe između ljudi i životinja ukoliko oni zaista imaju nešto zajedničko, no ne i u slučaju ako se od životinja traže isključivo ljudske karakteristike (kao razvijen jezik, shvaćanje posljedica koje neka akcija donosi i sl.). Antropomorfizam možemo vidjeti i u eksperimentiranju na životinjama, kada eksperimentatori životinjama kapaju razne tekućine u oči, očekujući da će dobiti relevantne izvještaje i rezultate o štetnosti tog proizvoda za ljudska bića. Uz to, ogledni primjer antropomorfizma su također basne i mitovi o životinjama i zvijerima s ljudskim osobinama.⁵³

Joan Dunayer vjeruje da je, bez obzira na sve, bez obzira na inteligenciju, ovu ili onu sposobnost, naprosto pogrešno ubijati, zarobljavati ili mučiti životinje, iz istog razloga zašto je to pogrešno činiti i ljudima. Ona predlaže svjesnost kao glavni kriterij za proširenje temeljnih prava na ne-ljude, izuzevši jedino one životinje koje ne posjeduju živčani sustav, a time ni sposobnost za doživljaje. „Svjesnost, definirana kao bilo koja sposobnost doživljavanja, jedina je logična i pravedna osnova za prava. Štoviše, sva su svjesna bića ravnopravna.“⁵⁴

Kao glavni korak k ukidanju specizma među ljudima autorica vidi uvođenje pojma 'osoba' i za ne-ljudska bića, prvo pridavanjem statusa pravne osobe životinji, a ne statusa vlasništva, kao što je slučaj danas, a kasnije i priznavanjem osobnosti životinji. Ističe kako je ovo velik i dugotrajan proces, jer i sama vlada SAD-a profitira od eksploatacije životinja na svim poljima. Uvođenjem ne-ljudskih bića u sferu osobnosti, ne-ljudi bi bili oslobođeni svih eksploatacijskih praksi pod kojima se oduvijek rađaju, žive i umiru. Bili bi slobodni pojedinci, a ne gledani samo kao nečije vlasništvo ili profit koji donose svojim eksploatorima. Njihovo vječno ropstvo i podložnost „inteligentnijima i jačima“ od njih bi završilo i nastupila bi njihova sloboda da ne budu nečije vlasništvo.

⁵³ Usp. Visković, N., *Kulturna zoologija*, str. 50-54.

⁵⁴ Dunayer, J., *Specizam*, str. 173.

Bitno je naglasiti da životinjama nisu potrebna jednaka ljudska prava u svakom pogledu, odnosno, za njih nisu relevantna ustavna prava koja su dana ljudima. Jednakost i ravnopravnost koja se za njih zahtijeva označena su temeljnim zakonskim pravima u pogledu slobode i prava na život, u pogledu prava da se njihova bol i patnja uvažuje i minimaliziraju; životinjama nisu potrebna, primjerice, ljudska građanska prava, poput prava da glasuju, jer one to nisu ni sposobne niti gaje interes za to, kao što one nisu u stanju zahtijevati slobodu govora. Dunayer jasno ističe zahtjev nespecista – kraj robovlasničkih, zarobljivačkih, a na vlasništvu i ljudskoj ideji superiornosti zasnovanih, izrabljivačkih praksi koje krše prava ne-ljudskih bića na slobodu i život.⁵⁵

Tom Regan svoje argumente za pridavanje temeljnih prava ne-ljudima temelji na njihovoj inherentnoj vrijednosti doživljavajućih subjekata, odnosno, vjeruje da ne-ljudi sudjeluju u životu kao subjekti koji doživljavaju, kao što je to slučaj s ljudima. Utilitarizam ne vidi kao najbolju opciju u kontekstu prava i zaštite životinja, jer utilitarizam ne vrednuje individuu čije interese istovremeno vrednuje. Drugim riječima, utilitarizam vrednuje interese pojedinca više nego samog pojedinca, nositelja tih interesa. Prema tome, svako biće ima svoju inherentnu vrijednost i zaslužuje više od svedenosti na status stvari, koristi koju donosi drugima ili izvora zarade i dobara za ljude. Vrijednost bića postoji neovisno o korisnosti koju to biće ima za druge, biće nije definirano njome. Sa Singerom se razilazi u pretpostavci zašto je pogrešan naš odnos prema životinjama: dok Singer smatra da je to radi same životinjske patnje, Regan smatra da je pogrešan radi povređivanja životinjskih prava, iako istovremeno ne umanjuje bol, koju ne možemo racionalno ignorirati ili ukloniti moralnu relevantnost boli koju neka životinja osjeća. Općenito, Regan smatra da je potrebna potpuna posvećenost velikog broja ljudi, od političara, filozofa, javnih osoba, pa sve do aktivista, da bi se postigla promjena u pogledu načina na koji ljudi postupaju sa životinjama, a to prvenstveno uključuje polazak od samih sebe i promjene vlastitih uvjerenja. Jednako tako, kao fundamentalno pogrešno u načinu na koji su životinje tretirane vidi cijeli sistem, a ne određeno deprivaciju, patnju ili bol. Pogrešan sistem nam dopušta da tretiramo životinje na način na koji to radimo, onako kako nam se prohtije i kako odgovara našim ciljevima i interesima. Štoviše, Regan ironizira ideju „humanijeg uzgoja“, koje neće iskorijeniti ono osnovno zlo i pogrešno u pristupu ka ne-ljudima, što se iščitava iz sljedećih redova: „Dakle, u redu, dopustimo da se tele oteli izvan samice, dajmo mu više prostora, malo slame, nekoliko drugova. Ali zadržimo svoju teleću šniclu.“⁵⁶ Pokret, kako ga je Regan

⁵⁵ Usp. *ibid.*, str. 175-190.

⁵⁶ Regan, T., „The Case for Animal Rights“, str. 336.

zamislio, kao cilj ima potpuno ukidanje upotrebe životinja u znanosti, potpuni raskid komercijalne agrikulture temeljene na iskorištavanju životinja te eliminaciju komercijalnog i sportskog lova te zatočivanja životinja zamkama.⁵⁷ (usp. Regan, 2009.: 336.-344.)

Poput Dunayer, Temple Grandin smatra da je svaka ne-ljudska životinja s dovoljnim živčanim sustavom sposobna osjetiti patnju i bol, te kao takva zaslužuje osnovnu zaštitu svoje dobrobiti, koja je ljudima već osigurana. Pritom se još jednom razmatraju granični slučajevi te usporedbe kognitivnih sposobnosti određene životinje i osobe s mentalnim teškoćama ili malog djeteta. Grandin vidi razlog zašto takvi ljudi i/ili djeca imaju osiguranu zakonsku zaštitu, a ne-ljudi ne, jedino u tome što su djeca i osobe s teškoćama naše vlastite vrste, a mi svoju vrstu štitimo. Istina, neke životinje, poput domaćih životinja ili kućnih ljubimaca imaju osiguranu neku vrstu zakonske zaštite. Pas je naše vlasništvo, no nije nam dopušteno paliti mu rep ili ga tući. Autorica se bori za životinjska prava na temelju toga što životinje možda jesu naše vlasništvo, no one i dalje nisu stvari, te se zalaže da životinje sa što većom kompleksnošću živčanog sustava zaslužuju što višu razinu zaštite od čovjeka i obranu od patnje, boli, straha ili deprivacije društvene uključenosti u odnose s drugim pripadnicima vrste.⁵⁸

Ante Čović se u radu „Biotička zajednica kao temelj ljudske odgovornosti za ne-ljudska živa bića“ osvrće na pitanje na čemu se zasniva moralna, pravna i politička odgovornost čovjeka za životinjska bića. Rasprava se dotiče i spomenutog hijerarhiziranja vrsta „naviše“ i „naniže“, odnosno prvi pristup označava tzv. ezopovski pristup, tj. antropomorfizam, gdje se od ne-ljudskih bića očekuju ili im se opisuju izrazito ljudske osobine i ponašanja, dok drugi pristup označava zoomorfizam. Primjer zoomorfizma je singerovski pristup, odnosno stupnjevanje prema „dolje“, smatra autor koji obje vrste stupnjevanja vidi kao specističke. Podsjetimo, o oba termina govori i Nikola Visković, koji zoomorfizam označava kao pridavanje životinjskih osobina ljudima (npr. lavlje srce, lukav kao lisica i sl.), a koji se nužno vraća u antropomorfizam. Pridamo li neki zoomorfistički epitet životinji, poput sovi mudrost, a na kraju opišemo neku osobu mudru kao sova, taj se zoomorfizam ogleda u antropomorfizmu, izlaže Visković.⁵⁹

⁵⁷ Usp. ibid., str. 336-344.

⁵⁸ Usp. Grandin, T., 2002., „Animals Are Not Things“, <http://www.grandin.com/welfare/animals.are.not.things.html>.

⁵⁹ Usp. Visković, N., *Kulturna zoologija*, str. 55.

Kako bilo, Čović smatra da oba pristupa polaze od pogrešne postavke za uvođenje životinja u moralnu sferu i odgovornost ljudskih prema ne-ljudskim bićima, tj. pogrešno je krenuti od distinkcije između ljudi i životinja kao temelja za našu odgovornost i odnos prema osjećajućim ne-ljudima. Umjesto toga, Čović predlaže da se odgovornost ljudi za ne-ljudske životinje zasniva na metodološkoj pretpostavci nužnog uvažavanja asimetričnosti (Čović time opisuje uzajamne i neuzajamne osobine) u ljudskim i životinjskim osobinama.

Ljudska odgovornost za ne-ljudska bića se zapravo može utvrditi jedino na asimetričnim, jedinstveno ljudskim osobinama. Nadalje, kako je moguće uvesti životinje u sferu moralne odgovornosti ako one nisu i ne mogu biti moralni subjekti, te kao takve nemaju intrinzičnu moralnu vrijednost i moralni status? Odgovor je u promatranju ljudi i životinja kao pripadnika iste zajednice, asimetrične, u kojoj su ljudi moralni subjekti koji imaju moralnu odgovornost prema ne-moralnim subjektima, a takva odgovornost može se razviti samo na asimetričnim ljudskim moralnim karakteristikama, koje životinje ne posjeduju.

Isto tako, ne postoje sama po sebi prava koja navode čovjeka na političku ili pravnu obavezu prema životinjama, već postoje političke i pravne obaveze čovjeka na temelju asimetričnog zajedništva sa životinjama, koja proizvode prava ne-ljudskih životinja.⁶⁰

Slično, Alastair Norcross se slaže da ne-ljudi ne mogu biti moralni agenti jer nisu sposobni za moralno rasuđivanje, odnosno ne mogu biti subjekti moralnih obaveza ili krivnje, ali to ne znači da ne mogu biti moralni pacijenti, tj. moralni agenti prema njima mogu imati moralne obaveze. Od davnina do danas unapređovali smo u pogledu shvaćanja našeg odnosa prema životinjama, pa i u promjeni u brizi za njih. Ljudi su sve više svjesni povezanosti svih živih bića, o čemu govori i Fritz Jahr, koji je svjestan raskidanja s ograničenjima između ljudskih i ne-ljudskih živih bića. Pojavilo se izjednačavanje ljudi i životinja, prvenstveno na polju psihologije, koja više nije ograničena samo na ljudska bića, a Fritz Jahr vjeruje da će jednom doći i do usporedbe ljudskih i životinjskih duša. Njegova se bio-etika ogleda u ljudskoj brizi za sva živa bića, a ne samo ljude. Ipak, upozorava da naše shvaćanje zaštite životinja većinom seže samo do zabrane nepotrebnog mučenja životinja te naglašava potrebu za ispunjenjem bio-etičkog imperativa: „Poštuj svako živo biće u načelu kao svrhu u sebi i po mogućnosti postupaj s njim kao takvim!“⁶¹

⁶⁰ Usp. Čović, A., 2013., „Bioetička zajednica kao temelj ljudske odgovornosti za ne-ljudska živa bića“, u: T. Krznar (ur.), *Čovjek i priroda. Prilog određivanju odnosa*, Zagreb: Pergamena, str. 211-222.

⁶¹ Jahr, F., 2012., „Bio-etika: osvrt na etički odnos čovjeka prema životinjama i biljkama“, u: Rinčić, I., Muzur, A., *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, Zagreb: Pergamena, str. 226.

3.2. Bića s osjećajima

Kako smo vidjeli, specisti su se kroz cijelu povijest opravdavali što religijskim, što tradicijskim i običajnim stavovima, vjerujući da su životinje stvorene i dane od Boga ljudima na upravljanje po volji, te da ne posjeduju osjet boli, pa stoga ni ne pate poput ljudi jer su upravljani mehaničkim principima. Takva shvaćanja su danas barem donekle napuštena, odnosno, barem u pogledu priznanja da i one osjećaju bol, no i više od toga. Životinje su u stanju osjetiti cijeli spektar osjećaja, poput sreće, veselja, zadovoljstva, boli, patnje, tuge, straha, stresa, ljubavi, usamljenosti i više.

Štoviše, životinje osjećaju potrebu za drugim pripadnicima svoje vrste, u stanju su patiti radi manjka društvenih veza i povezanosti, kao i manjka intelektualnih stimulansa u obliku dosade. Dunayer tako u potpunosti odbacuje mišljenje da su samo ljudi sposobni za stvaranje dugoročnih društvenih veza, kao što i kritizira Singera u mišljenju da su ljudski odnosi s drugima bogatiji i vrijedniji nego između ne-ljudi ili ljudi i životinja. Temple Grandin se, pak, u svojem radu poziva na inteligenciju slonova koji su u stanju iskusiti i kompleksnije emocije osim samo boli i straha. Da su životinje sposobne čak i za želje, smatra Alastair Norcross, koji pobija prigovore filozofa R. G. Freya da samo ljudi imaju želju za nečime jer posjeduju jezične sposobnosti, a time i vjerovanje da nešto žele, iz čega proizlaze same želje. Norcross tako kontrira Descartesu koji je na temelju jezične odsutnosti ustanovio svoje gledište da životinje nemaju *misli* pod koje spadaju želje. Ne-ljudske životinje, u nedostatku govora, imaju svoj način međusobne komunikacije, sposobni su prepoznati različite životinjske, ali i ljudske individue. Sposobne su za učenje, što pokazuje i slučaj gorile Koko koja je ovladala s više od tisuću riječi Američkog znakovnog jezika.⁶²

Kokoši su, na primjer, suprotno uvriježenom mišljenju, društvene životinje koje vole uživati valjajući se u prašini, te pate ako su im kretanje i valjanje uskraćeni, slično kao i svinje. Uslijed stresa uzrokovanog manjkom kretanja i skućenosti u kavezima, kao i dosadi, kokoši su sklone kljucaju perja i kanibalizmu. Osim toga, međusobno se prepoznaju, te znaju koga se trebaju kloniti. Singer pokazuje kako su, među ostalim, kokoši i histerične kada pate. Kaže kako kokoši uzgajane sa slobodom kretanja po dvorištu, većinom mirno ključaju i tek se povremeno jave, a kada su u skućenim kavezima, buka je nepodnošljiva, što je pokazatelj histerije.

⁶² Usp. Dunayer, J., *Specizam*, str. 55.

Svinje su među inteligentnijim životinjama predviđenim za industrijski uzgoj radi mesa, a inteligencija im je usporediva s psećom. Veoma su društvene životinje, orijentirane grupnom životu, a krmače su izuzetno brižne majke svojim praščićima. Štoviše, imaju mehanizam hlađenja u hladnoj vodi ili blatu, u kojem ih se često ilustrira aludirajući da su prljave životinje, no one ne posjeduju lojne žlijezde, pa stoga ne podnose dobro vrućinu ako nisu u mogućnosti naći mjesto gdje će se ohladiti, poput kaljuže blata.⁶³

Što se tiče teladi, čije je meso jako traženo i cijenjeno, ono se hrani što više moguće, a kretanje mu je maksimalno ograničeno, kako bi se ispunio cilj postizanja najveće moguće težine teleta u što kraće vrijeme, nalazimo u *Oslobođenju životinja*. To konkretno znači da telad provodi 22 sata dnevno u mraku, kada se zapravo dosađuje i pati. „Tako je telad, kojoj već nedostaje većina afekcije, aktivnosti i stimulacije koju njihova priroda traži, lišena i vizualne stimulacije i kontakta s drugom teladi...“⁶⁴ Nadalje, „možete opaziti škripanje zubima, mahanje repom, plaženje jezika i drugo stereotipno ponašanje... Takvi stereotipni pokreti mogu se smatrati reakcijom na nedostatak zanimanja.“⁶⁵

Majke te teladi, krave, su jako osjetljive životinje koje intenzivno reagiraju na stres, a vežu se za osobu koja brine o njima što pokazuje sposobnost zbližavanja s drugim bićima.⁶⁶

Dunayer uporno brani osjećajnost ne-ljudi i vjeruje da je tvrdnja da ljudi jače osjećaju bol neistinita i neosnovana. Štoviše, misli kako neke životinje osjećaju jače i dublje nego neki ljudi, a za primjer navodi papigicu koja je ostala bez dugogodišnjeg partnera, a posljedično i postala letargična i manje društvena. Nije čak prihvatila ni novu papigu za prijatelja ili partnera, a Dunayer procjenjuje da je papigica – žalovala. Jednako tako, iznosi mišljenje da životinje pate jače od ljudi kad su zatočene, jer one nisu u stanju shvatiti kako i zašto su se našle u takvom položaju, te hoće li i na koji način njihova patnja biti prekinuta.⁶⁷

Čimpanze, pak, ne samo da su svjesne, one su svjesne svoje svjesnosti, te shvaćaju koncept prošlosti i budućnosti, tj. sjećaju se da su živjele jučer i shvaćaju da će vjerojatno i sutra biti

⁶³ Usp. <http://www.prijatelji-zivotinja.hr/index.hr.php?id=2026>.

⁶⁴ Singer, P., *Oslobođenje životinja*, str. 113; citat prema: van Putten, G., „Some General Remarks Concerning Farm Animal Welfare in Intensive Farming Systems“, neobjavljen tekst Istraživačkog instituta za uzgoj životinja, „Schoonoord“, Dreibergseweg, Zeist, Nizozemska, str. 3.

⁶⁵ Ibid., str. 2.

⁶⁶ Usp. Singer, P., *Oslobođenje životinja*, str. 82-115.

⁶⁷ Usp. Dunayer, J., *Specizam*, str. 50-51.

ovdje, tvrdi Steven Wise,⁶⁸ profesor koji se specijalizirao u poljima prava i zaštite životinja, primatologije i animalne inteligencije. Štoviše, majmuni su sposobni za imitaciju, no i za planiranje kako će odvesti određenu radnju, te su vrlo snalažljivi što je zabilježeno na dokumentarnom filmu *Kraljevstvo majmuna* iz 2015. godine.

Nakon toliko provedenih istraživanja, napisanih knjiga i članaka, na filmu zabilježenih trenutaka sreće, suza, veselja, nepodopština, igre i sličnih osjećaja, tužno je i dalje tvrditi kako životinje nisu osjećajne, ili kako se njihovi interesi i osjećaji ne bi trebali uzeti u obzir. Njihova sreća, pa i patnja postoje, te su znanstveno dokazane.

⁶⁸

https://www.ted.com/talks/steven_wise_chimps_have_feelings_and_thoughts_they_should_also_have_rights/transcript?language=hr.

4. Eksploatacija životinja

Kako je već rečeno, životinje su od davnina, pod pretpostavkom ljudske superiornosti nad njima te stavom biblijskog porijekla, da su dane ljudima na korištenje, uzgajane za hranu, radi krzna, u svrhu proizvodnje odjeće i obuće, iskorištavane u svrhu ljudske zabave i slično. Praksa iskorištavanja životinja kao nužna se u novije vrijeme sve više propitkuje, a sukladno tome, javljaju se nova razmišljanja i alternative. Ipak, mnoge je teško razuvjeriti da životinjsko meso nije nužnost, već luksuz, a mnogo povratnih argumenata specista svodi se na frazu da i biljke osjećaju bol, pa onda ne bismo smjeli ništa jesti. U ovom poglavlju razmotrit će se nekoliko vrsta eksploatacija životinja s krajnjom svrhom zadovoljenja ljudskih potreba, ali i sagledati dalekosežnije posljedice koje takve vrste eksploatacija sa sobom nužno povlače, poput onečišćenja okoliša.

Jedno od prvih pretpostavki specističkog iskorištavanja životinja jest da je humanije vršiti eksperimente nad njima, nego nad ljudima, što su mnogi autori doveli u pitanje raspravljajući o graničnim slučajevima ljudskih pojedinaca ovisnih o tuđoj pomoći radi svojih mentalnih poteškoća, s ciljem da pokažu neodrživost argumenata da je čovjekov život svetiji ili posebniji, te da čovjek stvara jače i bogatije društvene veze od životinja. Isto tako, i da bi pokazali da su neke životinje svjesnije svoje egzistencije nego novorođenčad ili osobe s mentalnim teškoćama.⁶⁹

4.1. Eksperimenti nad životinjama

Pod pretpostavkom kako će istraživanja koja se provode nad životinjama biti vjerodostojna i primjenjiva na ljude, specisti su od davnina pa do danas prakticirali zatočivanje životinja nad kojima bi potom vršili testove. Mnogi su smatrali da u tome nema ništa pogrešno jer životinje ne osjećaju bol, a takva istraživanja mogu biti od koristi ljudima. Neke životinje su prilikom provedbe istraživanja bile svjesne, što još više pokazuje nehumanost takvih praksi. Jedan od najrelevantnijih autora u prikazu životinjske patnje i opisu eksperimenata nad njima zasigurno je Peter Singer, koji u *Oslobođenju životinja* vrlo slikovito opisuje pokuse nad ne-ljudskim bićima, te napominje kako je specizam možda i najvidljiviji u ovom području. Jedan od takvih pokusa je onaj oružanih snaga Sjedinjenih Američkih Država, u kojem su korišteni majmuni u simulatoru leta da bi se dokučilo koliko dugo i pod kojim uvjetima majmuni primati mogu

⁶⁹ Usp. Singer, P., *Praktična etika*, str. 42-47.

upravljati ravnotežnom platformom i održavati je u horizontalnom položaju. U trajanju tog pokusa, majmuni su izloženi elektrošokovima, nervnom plinu i zračenju da bi se ustanovio njihov utjecaj na sposobnost majmuna za upravljanje tzv. letjelicom. Majmuni su također neko vrijeme izgladnjivani te natjerani na ljudsku poslušnost u nekoliko faza eksperimenta, sve dok ne savladaju što se od njih očekuje ili dok, u konačnici, ne umru.

„Faze IV-VI (guranje poluge naprijed i povlačenje natrag): U tim fazama PEP⁷⁰ se nagne unatrag a majmunima se daju šokovi sve dok ne gurnu polugu naprijed. Tada se PEP ponovno nagne naprijed, a oni moraju opet naučiti da povuku polugu natrag. To se ponavlja stotinu puta dnevno. Onda se platforma nasumce nagine natrag i naprijed, a majmunima se iznova daju šokovi sve dok ne reagiraju na prikladan način.“⁷¹

Usto, poznati su slučajevi namjernog izazivanja depresije u majmuna, uz pomoć odvajanja od majki i pripajanja lažnim majkama u obliku lutaka, koje bi im kasnije nanosile ozljede, dok bi uplašeni majmunčići i dalje panično tražili utjehu u njihovim zagrljajima. Provedeni eksperimenti doveli su do zaključka da nije pronađena nikakva psihopatologija u ponašanju malih majmuna, već očiti rezultati da će se prestrašeni mladunci, bez obzira na sve, tješiti majkama. Naposljetku, za „vjerodostojnije“ rezultate, nastupio je novi užasan pokus. Mnoge majmunice su tzv. spravom za silovanje ostale trudne, istovremeno izolirane od drugih, a kada su novorođeni majmunčići pristigli na svijet, bile su, očekivano, netrpeljive i agresivne prema njima ili su ih potpuno ignorirale. Tako kroz Singerovo djelo svjedočimo i ubijanju malih majmuna od strane vlastitih majki, zatočenih, prisilno trudnih i potpuno depriviranih od prirodnih odnosa s drugim majmunima, nesvjesnih da su postale majke mladuncima.⁷²

Profesor Harlow, američki psiholog koji je provodio testove deprivacije majmuna od majki, kao i socijalne izoliranosti, u svojim je testovima naposljetku otkrio da odsustvo majki ostavlja trajne posljedice, te tako djeluje i na formiranje karaktera i budućeg života ljudskog bića. Vjerojatno je da, da bi se ustanovilo ovako nešto, nije bilo potrebno provoditi ovakve užasne eksperimente i uzrokovati patnju nevinim majmunima, jer su se spomenuti ishodi mogli dobiti i iz običnog promatranja ljudske siročadi ili osoba bez kontakata s majkama.

Singer navodi kako je Harlow proveo oko 250 takvih eksperimenata, pri čemu je korišteno sedam tisuća životinja. Sedam tisuća života provedenih u strahu, boli, patnji i očaju, a

⁷⁰ Naziv spomenute ravnotežne platforme za primatese.

⁷¹ Singer, P., *Oslobođenje životinja*, str. 20.

⁷² Usp. ibid., str. 20-26.

eksperimentatori nisu opravdali važnost svojih pokusa ni na koji način. Singer bezrezervno upozorava na besmislenost i uzaludnost provođenja ovakvih praksi nad životinjama, a bez ili s upitnim rezultatima za ljudske živote. Procjenjuje kako se u Americi godišnje koristi između 25 i 30 milijuna životinja u svrhu eksperimenata. Dakako, veliki je raspon testova koji se provode, s opravdanjem koristi za ljudska bića. Tako imamo testove na polju psihologije, koji uključuju davanje elektrošokova životinjama, kažnjavanje i trening poslušnosti životinja. Imamo i istraživanja u svrhu procjene štetnosti kozmetičkih proizvoda i proizvoda namijenjenih za kućanstvo i slično. U jednom od takvih se zečevima u oči kapa tekućina koja je podvrgnuta testiranju, primjerice šampon, da bi se odredila iritacija proizvoda. Taj se test naziva Draizeov test iritiranja očiju i prvi je put pokrenut 1940-ih. Zečevi se pritom ne mogu pomaknuti kako ne bi trljali oči koje su im prisilno širom otvorene. Također, životinje su u sličnim istraživanjima zatvorene u komore gdje udišu razne supstancije, plinove i sprejeve ili se pak na njihovoj koži provodi dermatološko istraživanje štetnosti određenih proizvoda. Još jednom se dovodi u pitanje opravdanost provođenja ovakvih pokusa te primjenjivost na ljude, što tvrde i mnogi znanstvenici, poput dr. Christophera Smitha: „Nikada nisam koristio rezultate testova izvedenih na životinjama da bi obradio slučajno trovanje. Liječnici koji se bave hitnim slučajevima oslanjaju se na izvještaje o pojedinim slučajevima, kliničko iskustvo i eksperimentalne podatke iz kliničkih testova na ljudima kada određuju optimalan način tretmana za svoje pacijente.“⁷³

Iz navedenog je vidljivo da su alternative dostupne. Ipak, primjera testiranja na ne-ljudskim životinjama prihvaćenih kao normalna i opravdana je mnogo. Tako je, među ostalim, bilo uobičajeno koristiti životinje za testiranje droga. Pritom su, naravno, životinje razvijale veliku ovisnost o raznim narkoticima. Tako postoje svjedočanstva o istraživanjima utjecaja kokaina na majmunima koji su bili primorani konzumirati kokain putem krvožilnog sustava, a rezultat je bila njihova ovisnost o istom, kao i općenito propadanje, navodi Singer, koji naglašava kako se ovakva istraživanja najvećim dijelom financiraju iz poreza građana. Za procjenu potrebne doze za ovisnost o LSD-u korišteni su pak slonovi. Životinje su korištene i za pronalaženje utjecaja i nuspojava lijekova, poput pasa koji su bili navučeni na sedative, da bi im se oni potom uskratili. Uslijedilo bi proučavanje njihova ponašanja, a nekoliko pasa je naposljetku uginulo.⁷⁴

⁷³ Ibid., str. 45; citat prema: *PCRM Update* (Periodički izvještaj Liječničkog komiteta za odgovornu medicinu), Washington, D.C., srpanj-kolovoz 1988., str. 4. Usp. također Singer, P., *Oslobođenje životinja*.

⁷⁴ Usp. ibid., str. 54.

Poznat je slučaj iz 2005. godine kada je u Zagrebu pokrenut postupak oslobađanja 32 psa pasmine beagle s Veterinarskog fakulteta. Nad njima je vivisektor provodio istraživanja, dok su bili u karanteni, lomeći im kosti. Kirurške operacije kojima su psi podvrgnuti nakon završene istrage okarakterizirane su kao nezakonite, a prilikom zarobljenjstva u kavezima, na 22 psa su nađene ozljede desne potkoljenice koje upućuju na lomljenje kostiju. U Hrvatskoj se pojavio jak otpor počinjenim zlodjelima nekoliko pojedinaca s Veterinarskog fakulteta, te je pokrenuto oslobađanje i zbrinjavanje životinja. Krajem srpnja 2005. svi su psići udomljeni prethodno provjerenim obiteljima.⁷⁵

Dunayer u kontekstu istraživanja na životinjama koristi termin vivisekcije, odnosno seciranja, kirurških operacija i proučavanja životinja, najčešće dok su pokusne životinje žive. U ovu svrhu najčešće se koriste štakori i miševi. Usto, eksperimentatori imaju običaj namjerno uzgajati bolesne životinje, a nije na odmet napomenuti kako su navedene životinjice do smrti zatvorene u kavezima ili kutijama, te izložene elektrošokovima, gladi i žeđi. Miševi i štakori, kako primjećuje Dunayer, nisu adekvatno zaštićeni; štoviše, izuzeti su iz Zakona o dobrobiti životinja u SAD-u, što vlada pravda time što ih se velik broj ionako već koristi u pokusima. Uz glodavce, koriste se i vodozemci, reptili, ribe i drugi, a na pokusnim životinjama je dozvoljeno raditi bilo što vivisektori smatraju da je potrebno ili što im se prohtije. Vidljivo je kako Zakon o dobrobiti životinja ne obuhvaća sve ne-ljude, tj. ne obuhvaća ih u dovoljnoj mjeri.⁷⁶

Ove životinje, ničim zaslužno, već samo iz razloga jer nisu ljudi, provode svoje živote bijedno, skućeno, zatomljeno i, u najmanju ruku, tužno, bez nade da će im patnje uskoro završiti. Alastair Norcross napominje da se životinje u eksperimentima koristi na način na koji nije moralno prihvatljivo koristiti ljude, a usto takvi pokusi ne uključuju informirani pristanak uključenih subjekata eksperimenata.

Zašto su se ovakve prakse zadržale i do danas? Singer vjeruje da je to stoga što ljudi vjeruju da su ovakva istraživanja od neprocjenjive medicinske i znanstvene važnosti za ljudska bića, a opravdanje nalaze u tome da takvi pokusi ublažuju više patnje, nego što uzrokuju. S druge strane, provoditelji eksperimenata u svojim djelima pokazuju predrasude prema životinjama kao inferiornijima ljudskoj vrsti, za koju vjeruju da nije moralno prihvatljivo podvrgavati pokusima. Singer se ipak ne ustručava ponuditi tako nešto kao dio rješenja. Vjeruje da je praksu

⁷⁵ Usp. <http://www.prijatelji-zivotinja.hr/index.hr.php?id=285>.

⁷⁶ Usp. Dunayer, J., *Specizam*, str. 75-76.

provođenja testova na životinjama moguće zaustaviti, odnosno zamijeniti kada su testovi potrebni, testiranjem na ljudskim dobrovoljcima. Tako bi testiranje uključivalo informirani pristanak podvrgnutog subjekta, a životinje više ne bi bile izlagane ovakvom načinu eksploatacije. Također, Singer raspravlja o tome, ako je kriterij za upotrebu ne-ljudskih životinja u svrhu testiranja manje svjesnosti, inteligencije, povezanosti s drugima, patnja obitelji i sl., zašto je u redu koristiti životinje, a na isti način bismo mogli testirati na ljudima s intelektualnim poteškoćama, siročadi itd. Dunayer zaključuje da je vivisekcija pogrešna jer je nepravедna zato što se temelji na zarobljivanju, maltretiranju i, na kraju, ubijanju nevinih pojedinaca, bez obzira na to što je riječ o ne-ljudima.⁷⁷

4.2. Moderni industrijski uzgoj životinja na farmama

Jedan od najšokantnijih primjera zatočivanja životinja zasigurno je u svrhu proizvodnje mesa za prehranu i drugih proizvoda životinjskog porijekla. U poglavlju „Povijest specizma“ Singerova *Oslobođenja životinja* načeta je tema procesa proizvodnje mesa, kako su klaonice započele s radom i, ukratko, kako sam proces protječe. Važno je razmotriti kako proizvodne životinje žive prije nego im ljudi odluče oduzeti život. Sami opisi uvjeta u kojima obitavaju životinje predviđene za industrijski uzgoj, jednako su tako šokantni i tužni. Odavno više nije riječ o malim poljoprivrednim domaćinstvima gdje farmer uzgaja nekoliko vrsta životinja, od svake po nekoliko pojedinaca, te koje se slobodno kreću po dvorištu, već su na scenu stupile moderne industrijske farme. Riječ je o ogromnim pogonima na kojima se nalazi nekoliko tisuća, ako ne i više, životinja. Krajnji cilj je što veća efikasnost proizvodnje te što veći profit. Ako izračunamo da na jednoj farmi ima nekoliko tisuća životinja, jasno nam je kako se farmer svakoj životinji ne može dovoljno posvetiti, već se sve svodi na to da se životinjama osigura hrana i voda (ako i to redovito) i tu posvećenost životinjama staje. One su gledane kroz prizmu profita, kao potrošni materijal čija je jedina svrha isporučiti robu po najpovoljnijoj cijeni za kupca proizvoda nastalih od životinja. Danas vlasnici farmi više nisu mali poljoprivrednici, već velike korporacije, s velikim pogonima. Sa životinjama ne postoji poseban kontakt ili empatija, oni su tržišna djelatnost. Životinjama je dopušteno gotovo sve činiti, sve što može smanjiti troškove same proizvodnje. Oduzeta im je svaka osobnost, na njih se ne gleda kao na pojedinačne individue, već kao na cjelinu. Životinje su zatvorene u kavezima, oborima i sl., bez mogućnosti

⁷⁷ Usp. Singer, P., *Praktična etika*, str. 51.

nekontroliranog kretanja. Štoviše, svaki njihov trenutak proveden na farmi strogo je kontroliran i unaprijed određen.

Zanimljivo je da većina ljudi na životinje zatočene u prehrambenoj industriji ne gleda kao na životinje koje se uobičajeno ne koristi u prehrani. Tako se povlače razlike između kućnih ljubimaca, primjerice, i krava ili svinja, a prethodno je u tekstu pokazano kako sve navedene životinje osjećaju i sličnog su stupnja inteligencije. Zašto je pogrešno pojesti psa, a svinju ne? Odgovor možda leži u kulturnim razlikama, jer se u Kini redovito održava festival Yulin, festival psećeg mesa, na koji se većina ljudi u ostatku svijeta zgražava, te protestira potpisivanjem peticija, dok rijetko tko plače nad slikama krava na putu u klaonicu. Opće je raširena praksa korištenja nekih vrsta mesa u ljudskoj prehrani, dok su kućni ljubimci drugačijeg statusa u većini svijeta, primjerice. Pretežito se pod kućnim ljubimcima smatraju psi i mačke.

Za sada, fokus će ostati na životinjama koje žive na industrijskim farmama. Njima se, dakle, nepravедno pridaje manja pozornost u smislu važnosti njihova života i njihove patnje. Joan Dunayer smatra da je pogrešno jesti mrtve ostatke životinja, jednako kao što je pogrešno to raditi s ljudskim ostacima. Nadalje, kritizira naziv domaćih životinja (kao, uostalom, i termin *životinja za društvo*, odnosno kućnih ljubimaca) jer taj naziv ne-ljudske životinje svodi samo na ulogu koju ima na putu ispunjenja čovjekovih interesa.⁷⁸

Kako žive životinje na modernim farmama? Većina ljudi nema točnu predodžbu kako život zarobljenih ne-ljudi izgleda. U SAD-u se godišnje zakolje 100 milijuna krava, ovaca i svinja u tu svrhu, dok je broj peradi 5 milijardi! Ljudi vide samo krajnji proizvod, čisto meso, uredno zapakirano, a ne cijeli proces koji stoji iza toga, od života, klanja do prerade dobivenog mesa. Na pakiranjima jaja stoje slike kokoši koje hodaju izvan štale, za njima trče mali pilići, a ako se bolje zagledamo u opis proizvoda, na dnu piše baterijski, odnosno kavezni uzgoj.

Baterijski, kavezni uzgoj jaja, uzgoj je u kojem su kokoši nesilice natrpane u kaveze, mnogo njih na jedva koji metar kvadratni, bez pristupa svježem zraku. Žive pod umjetnim svjetlima, pod stresom, u vlastitim fekalijama. Kokoši se uzgajaju radi svog mesa te radi jaja, u kojima uživaju milijuni ljudi diljem svijeta. Tolika potražnja zahtijevala je ubrzanje proizvodnje, pa su se razvile tehnike masovne proizvodnje mesa i jaja. Za to je bilo potrebno osmisliti adekvatno držanje kokoši pod kontrolom, stoga su prešle u život u zatvorenim prostorima, češće kavezima,

⁷⁸ Usp. Dunayer, J., *Specizam*, str. 85-88.

a ponegdje još samo u štali. Kako je rečeno, životinje žive pod umjetnim svjetlom, prilagođenim za svaku fazu rasta pilića, a hrana i voda su im automatski servirani posebnim mehanizmom (ovdje je vidljivo da farmeri nemaju kontakt s njima čak ni dok ih hrane). Potrebno je što prije postići željenu težinu pilića, kako bi bili spremni na klanje, čerupanje, a potom i prodaju i konzumaciju. Pritom je, naravno, poželjan što manji trošak. Ptice, sputane u svom kretanju, pod slabim osvjetljenjem, primorane su jesti i spavati, i tako vrlo brzo dobivaju na težini. Štoviše, stres radi prevelikog broja peradi u jednom zajedničkom prostoru i manjak kretanja, kokoši dovodi do međusobnih borbi.

„Stres koji je uzrokovan prenatrpanošću i nedostatak prirodnih mogućnosti da ptica potroši svoju energiju, dovode do pojave borbi pri kojima ptice jedna drugoj ključaju perje i ponekad se međusobno ubijaju.“⁷⁹ Iz tog razloga, kokoši su držane pod slabim osvjetljenjem, da bi se smanjila međusobna netrpeljivost i agresija. U takvom uvjetima, sklone su ne samo ključanju perja, već i kanibalizmu. Umjesto da se smanji broj životinja koje borave na istom mjestu, farmerima (tako nazivam vlasnike, odnosno radnike na modernim industrijskim farmama) je financijski isplativije umanjiti posljedice stresa koje kokoši doživljavaju, pokazuje Singer. To postižu tako da se kokošima spale kljunovi. Takav se postupak naziva debekacija, a sastoji se u paljenju kljunova, u početku običnom lemlicom, a danas modificiranom. Postupak je brz, pod nož u minuti može stati otprilike 15 ptica, što znači da je sam postupak poprilično bolan za kokoši jer temperatura noža može biti drugačija, no brzina postupka jednako tako može uzrokovati povrede ptica. Takve ozljede kasnije uzrokuju probleme pilićima i kokošima pri jelu, pa manje jedu i zato mršave. Tradicionalni farmeri su nekada bili upoznati sa svakom od svojih kokoši, dok se danas procjenjuje da jedan farmer može skrbiti za 60 do 75 tisuća brojlera. Dolazimo do činjenice da današnji farmer, uz ostale poslove, stigne eventualno ukloniti mrtve kokoši iz kaveza ili štala, upozorava autor.

Dodatan problem ovakvog držanja ptica je gušenje. Uslijed prenatrpanosti, mnoge ptice završavaju ugušene ili pregažene pod navalom drugih ptica. Gomilanje tako velikog broja ptica u malom prostoru dovodi do histerije, nervoze i razdraženosti, pa ne čudi ovaj podatak. Ubrzani rast i dobivanje na težini dovodi do akutnog sindroma smrti, poznatijeg kao ADS, od čega umire čak 2 % brojlera (vrsta tovnih pilića predviđenih za industrijsku proizvodnju). Također, stradavaju i pluća ptica koje udišu zrak pun amonijaka, jer se pticama neredovito uklanja zaprljana stelja i izmet. Kada nastupi vrijeme da se ovim pticama oduzme život, odvođene su u

⁷⁹ Singer, P., *Oslobođenje životinja*, str. 82.

posebne kaveze, a potom prevoze u klaonice. Često kokoši uzgajane radi mesa čekaju bez hrane i vode po nekoliko sati da dođu na red – za smrt.

Što se tiče izlijeganja pilića, većina muških pilića se vrlo brzo nakon rođenja usmrtni jer nemaju sposobnost donošenja daljnjeg prihoda za farmera, ne liježu jaja, a u jatima s kokošima potrebno je tek nekoliko pijetlova (uobičajeno, na tradicionalnim farmama, na manje jato od desetak kokoši ide jedan pijetao). Muški pilići se rjeđe ubijaju plinovima, a češće živi melju ili zatvaraju u plastične vrećice kako bi se ugušili. Osim brojlera, težak život vode i kokoši nesilice. Na njih se gleda samo kao na pogon za proizvodnju jaja. Jedan je časopis, prenosi Singer, svojevremeno izjavio kako su nesilice samo djelotvorni strojevi za pretvorbu sirovine i sredstva za prehranu u finalni proizvod, odnosno jaja.⁸⁰ I na njih se odnosi prethodno spomenuto odsijecanje kljunova radi manje štete uzrokovane agresijom kokoši. Jednako tako, držane su u kavezima, kako bi se proizvođačima osiguralo jednostavan smještaj, hranjenje i pojenje na jednom mjestu, a time i smanjili troškovi. Uslijed stajanja na kosim žičanim podovima, kako bi se osiguralo da izlegnuto jaje padne u posebnu odvodnu cijev, ali i da se izmet navodno lakše ukloni jednim potezom kad se nagomila, kokošima nesilicama stradavaju i noge, no to za farmere nije zabrinjavajuće zato što se kokoške noge obično odsijecaju prilikom klanja. Još jednom se vidi da se Zakon o dobrobiti životinja ni na koji način ne primjenjuje na perad koje su u nemogućnosti raširiti krila, a Singer izuzeće peradi iz zakona potvrđuje Zakonom o zaštiti ptica u Velikoj Britaniji, iz 1954. godine, koji propisuje da se ptice moraju držati u kavezima s odgovarajućom proporcijama. Takvi kavezi bi im trebali omogućiti da rašire krila, no dalje u tekstu jasno se napominje da zakon nije nužno i obvezujuće primjenjiv na perad.⁸¹ (usp. Singer, 1998. 82.-92.)

Osim mesa kokoši, odnosno piletine, među najviše konzumiranim mesom za jelo ubraja se i meso svinje, svinjetina. Svinje su na farmama među najinteligentnijim ne-ljudskim životinjama, no ipak je okus njihova mesa važniji od njihove inteligencije. Tako svinje na modernim industrijskim farmama žive prenapučeno, u jako malo osobnog prostora, a poznato je da su vrlo društvene, aktivne, sklone formiranju međusobnih odnosa, kao što su i krmače vrlo majčinski nastrojene. Zapravo, ponašanje svinje kudikamo podsjeća na ljudsko ponašanje. Sklone su stvaranju zajednice, druženju, a gravidne krmače se udalje od ostatka svinja kada im se bliži porod, da bi se potom vratile među stado nakon devet dana bivanja nasamo s praščićima. Osim

⁸⁰ Singer, P., *Oslobođenje životinja*, str. 89; citat prema: *Farmer and Stockbreeder*, 30. siječnja 1982.; citirano u: Harrison, R., *Animal Machines*, str. 50.

⁸¹ Usp. Singer, P., *Oslobođenje životinja*, str. 82-92.

toga, imaju izuzetno izoštren njuh, pa se često koriste i za pronalaženje tartufa. Dakle, sve od navedenog svinjama je onemogućeno na modernim industrijskim farmama za uzgoj mesa. Svinje su držane u zatočeništvu te većinom samo leže i jedu, uslijed manjka psihičke i fizičke aktivnosti. Gravidne krmače su za vrijeme trudnoće prisiljene ležati u okviru šipaka koje čine kavez, a hrani ih se svakih nekoliko dana, toliko koliko je potrebno da ostanu sposobne za rasplod. U takvim kavezima, krmače nemaju dovoljno mjesta ni za okrenuti se, a kamoli ustati i protegnuti se. Daljnja praksa držanja ovih životinja pokazuje nam su svu svoju nehumanost. Svinjama se obilježavaju uši i reže rep bez anestetika. Prašćići se prerano odvajaju od svojih majki i bivaju nagurani zajedno u skućeni prostor. Kao što je slučaj i kod kokoši, i svinje udišu zrak prepun amonijaka uslijed nečistog prostora, pa mnogim svinjama stradavaju pluća.⁸²

Teško je ne uvidjeti nepravdu koja pogađa nevine, društvene, inteligentne i osjećajne životinje. Ipak, svinje žive jedan nepravdom ispunjen, tužan i bolan život u kojem su im uskraćena osnovna prava, kao i pravo na stimulanse, pa tako ove inteligentne i društvene životinje provedu svoj život toveći se i u dosadi. Deprivacija od majki također je strašna praksa koja pogađa mnoge prašćice i njihove majke. Prašćići se od majki odvajaju iz razloga da se što prije prekine njihova laktacija, te da krmače ubrzo budu ponovo spremne za rasplod, a tako stiže i nova sirovina za proizvođače. Uslijed manjka aktivnosti i dosade, svinje su sklone, ponovo kao i kokoši, drugoj „vrsti aktivnosti“, odnosno međusobnoj grižnji repova. Iz tog razloga farmeri provode gornje spomenuto rezanje repova bez adekvatnog anestetika, kako bi umanjili međusobnu agresiju i ozljeđivanje svinja, dok pravi problem leži u njihovom načinu života i uvjetima držanja. Također, svinje su sposobne patiti i od stresa uslijed ovakvog načina života, što može dovesti i do nagle smrti. Većina moderno uzgojenih svinja već je oprasena unutar industrijskog objekta te nikad ne doživi svjetlo dana, osim na putu u klaonicu, a razlog potpunom zatočivanju je smanjivanje troškova za vlasnika. Još jedan, već nam poznati problem, javlja se u rešetkama podova na kojima svinje stoje, a to je taj da uzrokuje teško oštećenje papaka i nogu svinja, no opet, za vlasnike to nije upitno jer će životinje biti ubijene prije negoli im noge ozbiljno stradaju.

Dakle, ovakav način uzgoja svinja za sobom vuče mnoge probleme, od potpunog zatočeništva društvenih životinja, odvajanja od majki, čestog oplođivanja krmača, međusobnog ozljeđivanja, sakaćenja bez anestezije, nemogućnosti kretanja, dosade, pa sve do gladi koja traje do nekoliko dana. Interesi životinja nisu čak ni na zadnjem mjestu, jednostavno se ne uzimaju u obzir.⁸³

⁸² Usp. Dunayer, J., *Specizam*, str. 66.

⁸³ Usp. Singer, P., *Oslobođenje životinja*, str. 100-107.

Većina ljudi na spomen teletine zadovoljno uzdahne zamišljajući sočnu teletinu uz dodatak krumpira kao vrlo primamljiv i luksuzan obrok. Malo njih se zapravo pita kako je ta teletina stigla na njihov stol. Za dobivanje teletine potrebno je uzgojiti telad kojoj se servira hrana bogata proteinima, navodi Singer. Vrlo je važno da je telad anemična, kako bi njihovo meso ostalo blijede boje, jer kao takvo, postiže bolju cijenu i općenito bolje kotira među kupcima. Telad se iz tog razloga ubijala vrlo mlada, sve dok nije pronađen drugi način da bi dulje održani na životu, a da meso ostane svijetlo boje, umjesto da poprimi neprivlačnu crvenu boju. Tele se zato drži u neprirodnim uvjetima gdje mu je prisilno smanjena tjelesna aktivnost. U normalnim bi uvjetima, uslijed kretanja, tele razvijalo mišiće i trošilo kalorije, no onda bi uzgajivač morao nadomjestiti to skupljom hranom, što, opet, nije isplativo. Telad je vrlo mlada zatočena i privezana lancima kako se ne bi kretala, a u prostoru gdje je držana nema ni traga slami koju bi mogla pojesti; umjesto toga, hrani se mlijekom u prahu s dodacima koji bi trebali potaknuti razvoj teladi. Singer napominje kako je ovakav način uzgoja teletine vrlo unosan posao, jer se na ovaj modificirani način postiže gotovo četiri puta veća težina teleta (u dobi od 4 mjeseca) od uobičajenih 40 kg novorođenog teleta. Kako je blijedo meso teladi na većoj cijeni nego tamnije, bitno je uskratiti teladi stalan izvor željeza. Posljedično, telad dolazi u situaciju da je prisiljena lizati vlastiti urin s metalnih pregrada. Kako bi što prije postiglo veliku težinu, teletu je uskraćena voda, kako bi se natjeralo da umjesto toga jede. Ponovno je najveći interes proizvođača postići najveću moguću težinu životinje u najmanjem roku, s najmanjim troškom za potrebe uzgoja, a s maksimalnim profitom na kraju.⁸⁴

Još jedna u nizu od životinja kojom će se pokazati sva nečovječnost držanja životinja u neprimjerenim uvjetima na modernim industrijskim farmama radi proizvodnje mesa, mlijeka i jaja, kao i stres, patnju i bol kojima su podvrgnute, jest krava muzara. Kako im sam naziv govori, one ponajprije služe kao izvor mlijeka koje se kasnije distribuira ljudskim korisnicima. Krava mlijeko proizvodi kako bi svojem pomlatku osigurala hranu. Kako bi se izmuzla za ljudske potrebe, teladi se mlijeko njihovih majki jednostavno mora uskratiti. Odvajanje teladi od majke je izuzetno bolan i uznemirujući proces, uostalom kao i kod ljudi, ali i drugih vrsta ne-ljudskih životinja, kako je pokazano. Na krave se pritom gleda kao na stroj za proizvodnju mlijeka, koje je primaran cilj, a kasnije je moguća daljnja prerada u vrhnje, jogurt, sir i slično. Cijeli život krave je potpuno kontroliran, kako bi uvijek bila maksimalno korisna. Kao i kod

⁸⁴ Usp. *ibid.*, str. 108-113.

drugih, već spomenutih, životinja koje se tradicionalno koriste za proizvodnju mesa i ostalih proizvoda životinjskog porijekla, i krave su držane u modificiranim uvjetima, sa smanjenim osvjetljenjem, u skućenim prostorima. Žive pod temperaturama podešenim za maksimalnu proizvodnju mlijeka, te se prema tome i hrane. Prehrana kravi na farmama uključuje koncentrate visoke energijske vrijednosti, odnosno riblju hranu, soju i sl. Krave su poznate po tome da vole izaći na ispašu, a u stanju su provesti do 8 sati dnevno preživajući hranu, pošto imaju četiri želuca, a tako po nekoliko puta moraju preživati hranu da bi bila u potpunosti probavljena. Kako bi se smanjilo dnevno preživljanje, krave su zatočene, a prehrana kontrolirana. Zbog svoje mogućnosti da više proizvodi nego što probavi, krava je u opasnosti da kolabira i počne trošiti svoja vlastita vlakna. Ipak, za njih je najbolji izvor hrane upravo na pašnjacima, koji imaju „brojne prednosti nad voluminoznim krmivom i koncentriranim hranjivima, jer je odličan izvor lako pristupačnih hranjivih tvari, sadrži veliki postotak proteina visoke biološke vrijednosti, vitamina C, E i karotena, ugljikohidrata, makro i mikroelemenata, faktora rasta“.⁸⁵ Osim toga, u prirodni proces rasplodivanja nerijetko je upleten čovjek koji je razvio postupak osjemenjivanja kravi u svrhu sanitarnih i komercijalnih poboljšanja.⁸⁶ Singer pritom napominje kako se nekad oplodena jajašca iz takvih krava (oplođenih od vrhunskog bika) mogu naknadno preseliti u jeftiniju, surogat kravu. Potrebno je, tako, par vrhunskih primjeraka oca i majke da bi se proizvelo veće krdo nasljednika.⁸⁷

Vratimo se još jednom nakratko na telad koja biva odvojena od majki. Kada ih se odvoji, kravlje mlijeko postaje izvor zarade za ljude. Na taj način se kravi koja je pomuzena smanjuje mogućnost oštećenja vimena, a čovjek iskoristi sirovinu za daljnju preradu; međutim, što se događa s teladi koja nije propisno hranjena, odnosno oduzeto im je majčino mlijeko? Veći dio muške teladi bude ubijen vrlo brzo nakon rođenja, što farmera košta oko 9 funti, dok ga uzgoj teleta da bi prodao teletinu košta 30 funti.⁸⁸ U svemu ovome, još je skuplje ostaviti tele duže uz majku, jer sredstava i vremena za brigu o njemu nema.

Mlijeko krave je potencijalni profit za ljude, što je glavni razlog da se telad ukloni, jer krave, kao i ostali sisavci, proizvode mlijeko za svoj pomladak. Određen dio ženske teladi se zadrži kako bi kasnije zamijenio istrošene krave koje su dale svoje u proizvodnji. Singer procjenjuje

⁸⁵ Usp. <https://www.agroklub.com/stocarstvo/ispasa-ucinkovita-ishrana-u-planinskim-regijama/21471/>.

⁸⁶ Usp. <http://veterina.com.hr/?p=5668>.

⁸⁷ Usp. Singer, P., *Oslobodenje životinja*, str. 114-116.

⁸⁸ Usp. <https://www.theguardian.com/environment/2018/mar/26/dairy-dirty-secret-its-still-cheaper-to-kill-male-calves-than-to-rear-them>.

kako se krave muzare koriste otprilike pet godina za proizvodnju mlijeka, nakon čega ih čeka novo mjesto – u klaonici, a potom i u zamrzivaču.

Što se tiče domaćih goveda, njihova primarna svrha je, dakako, za proizvodnju mesa, ponegdje se još koriste za vuču, a njihov izmet kao gnojivo u poljoprivredi.

Proces ubijanja svih prikazanih životinja je sličan. Odvode se u klaonice gdje se ubijaju posebnim mehanizmima. U slučaju klanja svinja, postupak je sljedeći: da bi se omamila, koriste se posebni omamljivači za svinje, odnosno tzv. nož kojim se svinja ubode i koji osigurava da se svinja ne može pretjerano pomicati, a shodno time i boriti dok napokon ne iskrvari i padne na tlo. Ministarstvo poljoprivrede, odnosno Uprava za veterinarstvo i sigurnost hrane u tu je svrhu donijela dokument kojim se propisuje postupak klanja svinja, a uključuje omamljivanje kao „namjerno potaknuti proces koji dovodi do gubitka svijesti i osjetljivosti bez boli, uključujući bilo koji postupak koji dovodi do trenutačne smrti životinje“ te klanje, tj. „usmrćivanje životinja namijenjenih ljudskoj potrošnji“.⁸⁹ Iako je propisano da se svinje mora najprije omamiti, a kasnije zaklati, te kako je potrebno izbjeći bilo kakvo nepotrebno nanošenje bola životinji, cijeli taj opis klanja pomalo je oksimoron. Jednako kao i poziv na „humano“ klanje životinja, u kojem je životinja zatočena, sputana, uplašena i očajna, a na kraju krajeva, ubijena i osakaćena. U Hrvatskoj je osobito popularna i živa tradicija klanja svinja, popularno zvana *kolinje*, na kojem se skupe šira obitelj i prijatelji koji pomažu ubiti svinje koje su dosegle predviđenu težinu za klanje, a cijeli proces se doživljava kao druženje.

U slučaju klanja kokoši, također postoji vodič kroz sam postupak, kao i propisane mjere koje se imaju poduzeti prije klanja. Tako u članku 17. Zakona o zaštiti životinja iz 2006. godine stoji da „se životinje smije zaklati samo ako su prije klanja bile omamljene, osim ako se radi o klanju peradi i kunića u domaćinstvu za vlastite potrebe“ uz izuzetak da se „životinje smije zaklati bez prethodnog omamljivanja samo u slučaju prisilnog klanja i pri obrednom klanju“.⁹⁰ Nadalje, životinje se istovaruju bez dodatnog straha, patnje, stresa i boli, a prilikom omamljivanja s njima se mora postupati na obziran i miran način kako ne bi došlo do nepotrebnog ozljeđivanja i stresa. Čitajući ovo, netko bi mogao pomisliti da životinje dolaze na veterinarski pregled, a ne

⁸⁹ Usp.

<http://www.veterinarstvo.hr/UserDocsImages/dobrobitZivotinja/DZklanje/Uputa%20za%20postupanje%20prilikom%20klanja%20svinja%20za%20potro%C5%A1nju%20u%20vlastitom%20ku%C4%87anstvu%20studeni%202014.pdf>.

⁹⁰ Zakon o zaštiti životinja, *Narodne novine*, 135/2006, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2006_12_135_3045.html.

da ih nakon svega ionako čeka klanje, odnosno smrt. Kontradiktorno je napominjati da im se ne treba nanositi nepotrebna patnja i bol, kada im se oni svejedno nanose. Dakle, kokoši se zakolju tako ih se prethodno omami, pa potom zakolje i očerupa, osim u slučajevima kada je dopušteno da ih se direktno zakolje, dok su svjesne svega što se događa; a većina muških pilića se neposredno nakon izlegnuća mrcvari ili namjerno uguši.

Krave i telad najčešće se transportnim vozilima dopreme do klaonica. Ovisno koliki je put do klaonice, oni mogu provesti nekoliko sati, pa i dana, slabo zaštićeni od svih vremenskih uvjeta kojima su izloženi, skućeni u velikom broju u premalo prostora, gladni i žedni. Mnogo ih umre na putu do klaonice. Mesari i osobe zadužene za provođenje omamljivanja natjeraju ih u posebne obore gdje krave ulaze da bi zadobile omamljujući udarac ili pak bile ošamućene elektrošokovima i električnim pištoljima za omamljivanje. Dok su još žive, prereže im se grkljan te napokon na red dolazi odsijecanje mesa i iskrvarenje životinja. Prisutni su slučajevi kada životinja nije propisno omamljena, te tako živa i svjesna vrišti u boli dok joj mesari sijeku dijelove tijela, a ona se napokon ne onesvijesti od boli i stresa i umre. Prema podacima koje je iznijela udruga *Prijatelji životinja*,⁹¹ u Americi se svake sekunde zakolje 289 životinja, odnosno gotovo 25 milijuna u jednom danu, a trošak uspavljivanja svake životinje prije usmrćivanja nije isplativ.⁹²

Nepravедno su iz dosadašnjeg prikaza života i klanja životinja ispuštene ovce. Uzgajane su radi vune, mlijeka, mesa i sira. Mlado ovce, odnosno janje, simbol je u kršćanstvu, a Isus se naziva pastirrom svoga stada te još Jaganjcem Božjim. Ipak, ovcima i janjadi to nije pomoglo da se izbave iz okrutne industrije koja je zahvatila i njih. Gotovo je neizbježno naići na prodaju janjetine ako se zaputite starim cestama prema Jadranskom moru. Za janjetinu je potrebno mlado janje, do 12 mjeseci. Postupak ubijanja je sličan kao kod ostalih životinja predviđenih za prehranu, ubodom u glavu, no i tako da se janjetu slomi vrat i otkine glava. Vuna se pak dobiva tako da se ovce „ostružu“, odnosno skine im se vuna dok su žive ili mrtve. Ovce na sebi imaju više vune nego što im je potrebno, no nakon skidanja su izložene svim vremenskim uvjetima, poput hladnoće i vrućine. Proizvodnja vune povezana je s industrijom mesa, jer veliki dio vune dolazi nakon klanja ovaca u klaonicama.⁹³

⁹¹ Usp. <http://www.prijatelji-zivotinja.hr/index.hr.php?id=208>.

⁹² Usp. također Singer, P. *Oslobođenje životinja*, str. 123-125.

⁹³ Usp. <http://www.prijatelji-zivotinja.hr/index.hr.php?id=1511>.

U ovom je poglavlju prikazano kako se rađaju, žive i umiru ne-ljudske životinje na modernim industrijskim farmama, te kako se ljudi prema njima odnose. Zaključak je da žive u modificiranim, neprirodnim uvjetima, u premalo prostora, često više gladne nego site, životinjske majke pate od majčinske deprivacije uzrokovane odvajanjem od djece, podložne su stresu, strahu, patnji i boli, a sve u svrhu zadovoljenja ljudskih interesa. Promatrane su samo kroz zaradu i kao izvor sirovina za ljude koji naziv životinja često zamjenjuju nazivom vrste mesa (piletina umjesto kokoši, svinjetina umjesto svinje itd.), tako im uzimajući osobnost i individualnost, kao i nijećući njihovu patnju i bol koja je više nego intenzivna i stvarna.

4.3. Industrija krzna i kože

Ljudi su od davnina koristili krzno ne-ljudskih životinja da bi se ugrijali. Danas, sve manje služe za grijanje ljudskog tijela, a sve više za pokazivanje imovinskog stanja pojedinca. Krzno se dobiva deranjem s mrtvih ili živih životinja, a sve je više prisutnih pokušaja da se takva okrutna industrija ugasi. Krzno jest „prerađena životinjska koža s dlakama, namijenjena ponajprije za proizvodnju odjeće“, ⁹⁴ a kao sirovina se koristi krzno sisavaca krznaša, najčešće činčila, no prisutne su i lisice, nerčevi, kune, tuljani i sl.

Mnogi ljudi vole vidjeti lijepu bundu, no malo ih se pita kako je ta bunda nastala, odnosno koliko je ne-ljudskih životinja zato stradalo? Izgleda da se luksuz i prestiž još jednom stavljaju ispred prava životinja na život. Nedavni su slučajevi komercijalnog masakra tuljana radi krzna u Kanadi šokirali i uzbunili cijelu javnost, no takva se praksa nastavila. Životinje se zatekne ili u njihovu prirodnom staništu ili ih se prvo zatoči (poput činčila).

Bebe tuljana imaju jedinstveno bijelo krzno koje vrlo kratko zadržavaju, a poslije mijenjaju krzno u sivkasto, tamnije. To znači da ih se ubija do dva tjedna od rođenja puškama ili harpunima, odnosno zatuče ih se do smrti. Odrasli tuljani očajnički pokušavaju zaštititi svoje mladunce, no ne uspijeva im. Iza lovačkog pohoda ostanu potoci krvi i leševi tuljana koji svjedoče o strahotama koje su se dogodile. ⁹⁵

Životinje zatočene u kavezima radi svog krzna, provedu život sličan životinjama na industrijskim farmama. Nekoliko njih zarobljeno je u malom kavezu, iščekujući trenutak svoje smrti. Za primjer, činčile su brižne i društvene životinje čije ponašanje uključuje igranje u

⁹⁴ Usp. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34325>.

⁹⁵ Usp. <http://www.prijatelji-zivotinja.hr/index.hr.php?id=305>.

pijesku, istraživanje, skakanje i druženje u skupinama. Za jednu bundu izrađenu od činčilinog krzna, potrebno je ubiti oko 200 ovakvih činčila. U zarobljeništvu, ove životinje duboko pate, u nemogućnosti da komuniciraju s drugim članovima svoje vrste, da se kreću i druže kako inače bi u svome prirodnom staništu.

Sama procedura prerade krzna je zastrašujuća, a njoj prethode okrutne metode ubijanja krznaša. To uključuje lomljenje vratova, gušenje, električne šokove, trovanje plinovima i otrovima. Ovakva praksa neodoljivo podsjeća na tretiranje laboratorijskih miševa, štakora, majmuna i zečeva, ljudskosti u ovom pristupu nema, važno je ispuniti normu ubijenih životinja kako bi se zadovoljila norma dobivenog krzna za daljnju preradu.

Životinje se zatočuju raznim vrstama zamki, no najčešće korištena vrsta jest čelična zamka sa zupcima koja zarobi dio tijela životinje, odnosno ud kojim je u nju zakoračila. Pritom zadire duboko u meso životinje, trgajući kožu, meso i kosti, a životinji nanosi nezamislivu patnju i bol. Koristeći tzv. Conibear zamku životinja se pak može uloviti u nju, a potom joj se lomi vrat pritiskom od više od 40 kilograma po kvadratnom inču. Koja god zamka bila upotrijebljena, životinje umiru od gušenja, gubitka krvi ili infekcije, odnosno, ako su još žive, osakaćene čekaju da dođe lovac koji ih „riješi muke“ ubojstvom.⁹⁶

Uz sve navedeno, postoji još jedna strašna metoda omamljivanja, odnosno, ubijanja krznaša koje se naposljetku odere da bi se njihovo krzno preradilo u odjevne predmete. Riječ je o genitalnom šokiranju životinja, na koji način ih se isprži žive. Strašno je zamisliti koju bol prolaze ne-ljudi u ovakvim oblicima torture i eksploatacije od strane ljudi, a kazne za ovakvo zlostavljanje životinja na farmama krzna u Kini ne postoje! Inače, Kina je najveći svjetski izvoznik krzna.

Osim vune i krzna, životinje se deru još i radi vlastite kože. Ljudsko stajalište da smo superiorniji od ne-ljudskih životinja dovelo je do toga da životinje depriviramo od vlastitih tijela, od vlastite kože i njome pokrивamo svoju. U industriji kože koriste se gotovo sve vrste životinja, ovisno o zahtjevima i interesima kupaca. Tako možemo naići na kravlju, svinjsku, aligatorsku, klokanovu, pa čak i pseću i mačju kožu u industriji. Životinje se maltretira, zatomi, prisilno kastrira, uklanjaju im se rogov, kako smo već uvidjeli u prethodnim poglavljima, bez odgovarajućeg anestetika. Ovo je bespotrebna patnja koja služi jedino kao

⁹⁶ Usp. <https://www.peta.org/issues/animals-used-for-clothing/fur/fur-trapping>.

statusni i pomodni simbol, pogotovo u današnje vrijeme kada su alternative dostupne, a istovremeno uzrokuje smrti milijuna nevinih ne-ljudskih života koje se ne pita.

Kupnjom kože direktno se pogoduje industriji mesa i industrijskim farmama gdje je prisutan velik broj životinjskih ostataka nakon ubijanja i odvajanja mesa s tijela životinja. Teško nam je zamisliti kako se svake godine održava festival psećeg mesa "tamo negdje daleko", jer većina se svijeta prema psima odnosi kao prema kućnim ljubimcima, no nije li jednako tako loše zarobljavati, ozljeđivati, podvrgavati patnjama i ubijati i ostale životinje, bez obzira što nisu imale sreću da ih gledamo kao svoje ljubimce?

Industrija krzna i kože sa sobom povlači mnogo problema. Osim upitne moralno prihvatljive prakse mučenja i masakriranja nevinih bića, proizvodnja krzna i kože onečišćuje i svijet oko nas. Krzno se tijekom prerade tretira raznim supstancama da bi se spriječilo njegovo uništavanje, drugim riječima, da bi se učinilo izdržljivim i dugotrajnim materijalom. Ono se boji i izbjeljuje amonijakom, formaldehidom, vodikovim peroksidom i ostalim sredstvima koja onečišćuju okoliš, a usputno se troši i dodatna energija potrebna za procesuiranje i zbrinjavanja krzna i ostalih otpadaka (životinjskih ostataka).

"Fur processing requires transporting feed to animals; removing animals' waste; providing electricity for housing facilities, the slaughter process, and other operations; using pesticides, vaccines, and antibiotics; transporting carcasses; transporting pelts to auction; transporting pelts to a fur tannery, which involves sorting, soaking, fleshing, tanning, wringing, drying, cleaning, trimming, buffing, and finishing; and transporting tanned pelts to a garment maker, a wholesaler, and so on. When all these processes are taken into account, the negative environmental impact from producing a fur coat and trim can be three times higher than making a faux fur coat. In some models, the environmental effects may be 10 times higher."⁹⁷

4.4. Ljudska zabava, lov i ribolov

Mnogi od nas su bar jednom u životu posjetili zoološki vrt ili cirkus. Prošećemo zelenilom, pogledamo koje vrste životinja se nude na pregled, svratimo na simpatičnu predstavu s tuljanima ili dupinima, gledamo kako lavovi skaču kroz vatrene obruče. Otišli smo toliko daleko da smo otvorili kladionice u kojima se možemo kladiti koja životinja će u smrtonosnoj

⁹⁷ Usp. <https://www.peta.org/issues/animals-used-for-clothing/animals-used-clothing-factsheets/wool-fur-leather-hazardous-environment/>.

borbi pobijediti te tako zaraditi novac. Borbe bikova su, pak, dio tradicije u nekim državama, poput Španjolske. Ovo je još jedan prikaz ljudske eksploatacije životinja, zarade na njima, a u svrhu ljudske zabave. U zoološkim vrtovima životinje se nalaze u modificiranim staništima, nipošto adekvatno improviziranim prirodnim staništima, jer kavezi u kojima se nalaze su sve samo ne prirodni. Njihova rutina ovdje je ujednačena i jednolična, a prostora za kretanje i uživanje je premalo. Joan Dunayer upozorava kako životinje u zoološkim vrtovima žive loše, zatvorene većinu dana u kavezu ili iza staklenih prozora, prividno sretne i mirne. Vjerojatnije je da su apatične i nesretne, u dubokoj depresiji, zatvorene u malim prostorima, na šokantnom milijuntom dijelu svojih prirodnih staništa. Ono što ljudi vide kao posjetitelji zoološkog vrta ili cirkusa, nije cjelokupna dnevna rutina jedne životinje smještene u zatvor. Životinje u vrtovima ili cirkusu su potlačene i maltretirane, poput slonova u cirkusu koje se ubada oštrim kukama kako bi izvršavali naredbe kao dio predstave. Istrenirane su za izvođenje trikova, neprirodno ponašanje i očaravanje publike. U slučaju neposlušnosti, ali i kada se svjetla pozornice ugase, ove životinje osuđene su na bijedan život. S njima se postupa kao s komadom opreme. Vezane su, uskraćuje im se voda i hrana, a svaki neposluh se kažnjava. Usto, izložene su čestim, dugotrajnim i mukotrpnim putovanjima koje cirkuski posao zahtijeva.⁹⁸

Borbe bikova tradicionalni su dio španjolske kulture, no i tradicijska praksa u dijelovima Hrvatske. Okupljeni gledatelji uživaju u borbi između dvaju bikova, odnosno između bika i tzv. matadora, što je slučaj u Španjolskoj. Kao dio tradicije, ovakav način zabavljanja publike i mučenja životinja, potpuno je prihvatljiv za neke ljude, a na njemu se razvio jedan cijeli turistički projekt. Borba s bikom opisuje se kao atraktivno iskustvo za gledatelja, te kao ravnopravna borba između čovjeka i bika, što je u potpunosti netočno. Naime, ove se životinje mjesecima unaprijed pripremaju za borbu u kojoj je prije vjerojatno da će smrtno nastradati, nego pobijediti. U slučaju da matador, izazivač bika, strada, nastupaju jadikovke i hitno spašavanje ozlijeđenog, jer ipak je u pitanju stradali čovjek. Čovjek koji je znao što radi i čovjek koji je nasrnuo na unaprijed jadnu i mučenu životinju. Zašto unaprijed mučena? Bikove se, dakle, unaprijed priprema na borbu tako da ih se natovari teškim predmetima koji ih iscrpljuju, trenira ih se i bičuje, a ova okrutna praksa uključuje i „podrezivanje“ rogova koji biku služe za koordinaciju. Tako bik lako gubi ravnotežu, a dva dana prije izlaska u borbu provede u potpunom mraku. Zlostavljan, iscrpljen i slabe ravnoteže, osupnut svjetlom dana koje mu je prethodno bilo uskraćeno, bik se mora boriti u „ravnopravnoj“ borbi do smrti.

⁹⁸ Usp. Dunayer, J., *Specizam*, str. 73-74.

Borba se sastoji od nekoliko krugova zlostavljanja jadne životinje koju se umara trčanjem te bode kopljem u mišiće kako bi počela gubiti krv, za određenu vrsta ubadanja bika zadužene su različite osobe. Naposljetku, kada je bik već dobrano ranjen, iscrpljen i izgubio dosta krvi, dolazi matador s mačem, kako bi „izazvao“ životinju. Najčešće scenarij završava na način da se pozove krvnik koji bika dokrajči, tako da ga zatuče na smrt.

Osim borbe s bikovima, u Španjolskoj je poznat još jedan vid „zabave“, a to je dovođenje mladog bika, tj. teleta u arenu, kojeg gledatelji potom izbodu oštricama. Nerijetko životinja ne ugiba odmah na mjestu, pa joj se rep i uši režu dok je živa i svjesna svega što joj se događa.

Iako je bilo brojnim prigovora da se ova okrutna zabava ukine, ona je sastavni dio španjolske svakodnevice, ali i izvora prihoda. Na godišnjoj razini borba matadoru donosi do milijun dolara zarade, a ulaznice za ovo „veličanstveno iskustvo“ španjolsku su blagajnu 1996. godine napunile za 1,4 milijardi dolara.⁹⁹

U dijelovima Dalmatinske zagore u Hrvatskoj također se tradicionalno odvija *bikijada*, borba bikova. Takav oblik mučenja životinja u Hrvatskoj nije zabranjen, štoviše, svake godine okupi respektabilan broj gledatelja i sudionika u strašnom obliku zabave. Nesvjesni torture koju bikovi podnose prije, tijekom i nakon borbenog „spektakla“, ljudi redovito sudjeluju na bikijadama. Ove životinje se iscrpljuju prije borbe uskraćivanjem hrane, a agresija im se izaziva napajanjem rakijom ili trljanjem lica u sol. Slijedi odvođenje životinje u improviziranu arenu te glasno navijanje publike. Biku cijela ta situacija donosi stres i strah, a potom je primoran boriti se s drugim bikom, međusobno si zadajući jake ubode i druge ozljede, nakon čega ponovno, ako životinja preživi, slijedi mukotrpan transport. Ovakva praksa do danas se održava u Hrvatskoj, dok je, na primjer, u susjednoj Bosni i Hercegovini zakonom zabranjena, jer je izuzeta iz Zakona o zaštiti životinja iz apsurdnog razloga, radi svoje tradicijske vrijednosti.¹⁰⁰

Lov i ribolov samo su jedni u nizu oblika eksploatacije životinjskih pojedinaca, a većinom su izuzeti iz zakonskih propisa o okrutnosti, upozorava Dunayer. U lovu se koriste puške, strijele i slično, s ciljem izravnog usmrćenja životinje. Često se događa da ustrijeljena životinja ne umre odmah, već se njena agonija produljuje u svjesnom stanju, dok se ne uguši od nakupljene krvi u plućima ili ne podlegne zadobivenim ozljedama. Ako se životinji pak cilja u trbuh, životinja provede i po nekoliko sati mučeći se sa svojom boli, jer lovci životinji ostave vremena da sama umre, prije nego krenu u potragu za njom. Uobičajeni lov na divljač, osim što služi u

⁹⁹ Usp. <http://www.prijatelji-zivotinja.hr/index.hr.php?id=350>.

¹⁰⁰ Usp. <http://www.prijatelji-zivotinja.hr/index.hr.php?id=2199>.

prehrambene svrhe, smatra se i sportom, stoga su lov i ribolov u ovom radu smješteni unutar ovog poglavlja. Lov je dopušten u većini država, no s određenim restrikcijama, poput doba kada se određene životinje smiju loviti, mjesta na kojima se lov smije odvijati, vrste lovničkih životinja, te dopuštenog broja životinja predviđenih za lov.¹⁰¹

Nikola Visković u *Kulturnoj zoologiji* ističe kako se u lovu mogu naći „crte podsvjesnog poriva agresivnosti i sadizma“.¹⁰² Lovački pripadnici i ljubitelji ovog „sporta“ često se pravdaju kako na ovaj način kontroliraju populaciju životinja. Međutim, istraživanja¹⁰³ su pokazala kako životinje u sebi posjeduju biološki mehanizam kontrole stope rađanja. Primjerice, jarci, lososi i jeleni smanjuju stopu reprodukcije primijete li povećanje ili prenapučenost. Ljudi zapravo ovakvim „mjerama kontrole“ prenapučenosti životinjskog svijeta remete prirodnu ravnotežu, a jednako tako uništavaju i prirodne zajednice i staništa životinja. Da životinje same mogu kontrolirati svoju populaciju, pokazuju različiti načini održavanja populacije koji su nažalost glad i bolesti, koji zvuče užasno, no to su prirodni mehanizmi kontrole broja životinja, bez ljudskog uplitanja. A ako je ono ipak potrebno i nužno, moguća je metoda sterilizacije ne-ljudskih životinja kojom bi se uvela kontrola broja životinjskih vrsta.

„Some wildlife agencies are finally realizing this and are considering other management techniques. Some studies suggest that sterilization is an effective, long-term solution to overpopulation. A method called 'trap, neuter, and return' has been tried on deer in Ithaca, New York, and an experimental birth-control vaccine is being used on female deer in Princeton, New Jersey.“¹⁰⁴

Lov je nerijetko opasan i za ljude i životinje koji ne sudjeluju u njemu, odnosno nisu objekti lova. Poznati su slučajevi neprijavljenog lova, odnosno krivolova, kao i slučajevi u Hrvatskoj zadnjih nekoliko godina gdje lovci love preblizu naseljenog područja, te je u tim prilikama usmrćeno i velik broj vlasničkih pasa koji su bili u šetnji sa svojom ljudskim prijateljima. Na ovaj način znaju stradati psi, mačke, krave, ali i ljudi, pa i sami lovci. Praksa lova uključuje pucanje u životinju, kako smo rekli, no isto tako i batinanje, kao u slučaju lova na zečeve. Prvo su propucani nekoliko puta sačmaricom, a ne umru li, lovac dolazi do njih te ih zatuče. Opet govorimo o svjesnoj patnji i boli koju čovjek nanosi ne-ljudskoj životinji, no i o patnji i bol

¹⁰¹ Usp. Dunayer, J., *Specizam*, str. 67-68.

¹⁰² Visković, N., *Kulturna zoologija*, str. 164.

¹⁰³ Usp. <http://www.prijatelji-zivotinja.hr/index.hr.php?id=332>.

¹⁰⁴ Usp. <https://www.peta.org/issues/animals-in-entertainment/cruel-sports/hunting/>.

koju životinje proživljavaju dok su još svjesne i žive. Uzalud je ponavljati kako ne-ljudi osjećaju patnju i bol kao i ljudi, te da nemamo razloga vjerovati da je drugačije.¹⁰⁵

Beskrajna ljudska potreba za novim oblicima zabave, kao i manjak empatije te eksploatacija nedužnih ne-ljudskih životinja dovela i je do trofejnog ubijanja životinja na safariju. Godišnje u bezumnom ubijanju i strijeljanju život izgubi oko 70 tisuća životinja. Ovakav oblik lova smatra se rekreacijom, a cilj je s ovakvog lova ponijeti dio tijela životinje kao trofej i simbol pobjede nad poniženom životinjom. Sama povijest polazi od statusa koji lovac zaradi kada sam ubije životinju, a ovakav način lova nosi naziv sporta te se njime većinom bave imućni pojedinci. „Historically, it was widely believed that a trophy could not be bought, but had to be earned with knowledge, skill, and experience in the name of sportsmanship.“¹⁰⁶

Najveća industrija trofejnog lova odvija se u Južnoj Africi, a najčešće su zahvaćeni lavovi, nosorozi, leopardi, slonovi te bizoni.

Gdje stojimo s ribolovom, odnosno komercijalnim izlovom ribe?

Većina ljudi ribe smatra neinteligentnim bićima, no istraživanja pokazuju da to nije istina. Za primjer, ribe osjećaju bol i strah, a znaju i kojih se drugih riba trebaju kloniti, o čemu piše i Joan Dunayer, ali i udruga PETA (People for the Ethical Treatment of Animals) i mnogi drugi, poput Juliet Gellatley, autorice knjige *Kako postati, biti i ostati vegetarijanac ili vegan* koja oštro kritizira nesvrstavanje riba u bića s osjećajima i s mogućnošću za patnju i bol, kao i odsustvo adekvatnih zakona i propisa postupanja s njima. Ne postoji regulacija o ubijanju riba.¹⁰⁷

Problem s ribolovom je višestruki. U ribolovu stradaju osjećajna bića namijenjena za ljudsku prehranu, neke ribe stradaju samo u svrhu ljudske zabave, odnosno u ime tzv. sporta i sportskog ribolova, dok se neke jednostavno zateknu na mjestu lova, a da nisu specifični objekti ribolova. Takve ribe, ulovljene po principu „ulovi i odbaci“ pate od uništavanja svoga zaštitnog sloja te tako podliježu bolestima, nakupljanju mliječne kiseline u mišićima te drugim oštećenjima. Usto, teže im je plivati, prema tome, i obraniti se od drugih grabežljivaca, a čak 43 % ulovljene ribe koja je potom vraćena u vodu umire u roku od šest dana. Zanimljiv je i zapanjujući podatak

¹⁰⁵ Usp. <http://www.prijatelji-zivotinja.hr/index.hr.php?id=332>.

¹⁰⁶ IFAW, 2016., *Killing for Trophies: An Analysis of Global Trophy Hunting Trade*, str. 8; citat prema: Brower, M., 2005., „Trophy Shots: Early North American Photographs of Nonhuman Animals and the Display of Masculine Prowess“, *Society & Animals*, 13(1), str. 13-32.

¹⁰⁷ Usp. Gellatley, J., 2007., *Kako postati, biti i ostati vegetarijanac ili vegan*, Zagreb: Prijatelji životinja, str. 65.

da se čak 25 % morske ribe prekomjerno izlovilo tijekom sportskog ribolova.¹⁰⁸ Kada se tako, recimo spletom okolnosti, u mrežu ulove i druge životinje koje nisu bile primarni cilj ribolova, poput morskih spužva, rakova, ali i tuljana i dupina, one se zapletu i nažalost umru, a kasnije se klasificiraju kao – otpad. Također, problematičan je i uzgoj riba u ribnjacima gdje su ribe u nemogućnosti ispuniti svoju potrebu za seljenjem, pod stresom su te je prevelika gustoća smještaja u takvom načinu uzgoja.¹⁰⁹

Da bi se ulovila, a zatim prodala ulovljena riba, potrebno je bilo osmisliti najpovoljniji mehanizam ulova. Riba se mogu, osim ribičkim štapom, uloviti i tzv. kočarenjem ili mrežama pričvršćenim na ribarski brod, koje je danas uobičajen način ribolova. Brod tako vuče mrežu koja u sebe skuplja sve što joj se nađe na putu. Vidjeli smo da sva ulovljena riba i druge zahvaćene životinje, otpaci i kamenje koji se ulove nisu roba na koju su ribari ciljali. Problem je što se oni ipak ulove zajedno s ciljanim ribama, a tako se potom po dnu vuku još satima, što ozljeđuje i usmrćuje ribe (kao i ostale ulovljene životinje), osim u slučaju kada umru od dekompresije ribljeg zračnog mjehura izazvane naglom promjenom tlaka vode. Osim toga, ribama se utroba nerijetko vadi dok su još žive.¹¹⁰

Lov i ribolov se danas smatraju sportom u većini zemalja, no sport podrazumijeva dobrovoljno sudjelovanje obje strane, što u ubijanju i lovu životinja nije slučaj. On nužno završava smrću jedne strane, obično životinja, koje nisu pristale biti dijelom ovakve „zabave“.

Ribolov je uzrokovao izumiranje velikog broja riba, a i dalje je potpuno prihvaćen i nedovoljno reguliran, a velik dio ribljih ostataka koristi se u kozmetičkoj industriji, ali i za prehranu životinja na farmama, pa čak i riba u ribnjacima što je potpuno apsurdno, te u proizvodnji gnojiva.¹¹¹

4.5. Eksploatacija ne-ljudskih životinja i okoliš

Iako neki specisti i mesojedi često ne mogu uvidjeti povezanost eksploatacije životinja s utjecajem na okoliš, on itekako postoji. Eksploatacija, osim mnogih drugih problema koje smo naveli, negativno i nepovoljno utječe na okoliš oko nas. Industrijski uzgoj životinja uključuje,

¹⁰⁸ <https://www.peta.org/issues/animals-in-entertainment/cruel-sports/fishing/>

¹⁰⁹ Usp. Singer, P., *Oslobodjenje životinja*, str. 144.

¹¹⁰ Usp. Dunayer, J., *Specizam*, str. 128.

¹¹¹ Usp. Gellatley, J., 2007., *Kako postati, biti i ostati vegetarijanac ili vegan*, str. 68.

među stalim, prenamjenu zemljišta za industrijsku proizvodnju. Juliet Gellatley u svojoj knjizi *Kako postati, biti i ostati vegetarijanac ili vegan* razmatra mnoge načine na koje industrijski uzgoj životinja i popratna proizvodnja i prerada negativno utječu na svijet u kojem živimo, te kakav svijet ostavljamo u naslijeđe generacijama koje slijede, ali i kako danas, paradoksalno, milijuni ljudi ipak umiru od gladi.

Da bi se uzgojile, ali i da bi se smanjio trošak uzgoja i proizvodnje mesa u modernim industrijskim uvjetima, životinje se hrane žitaricama. Te se žitarice mogu direktno iskoristiti da bi se nahranila svjetska populacija. Usput, da bi se dobio samo jedan kilogram mesa, potrebno je uložiti čak deset kilograma proteina dobivenih iz biljaka, ističe Gellatley, što odgovara prethodnoj tvrdnji da bi se biljnom hranom koja se koristi za prehranu životinja na farmama, mogli izravno nahraniti ljudi. Dok je nezamislivo da u današnje vrijeme postoji toliki broj ljudi koji umiru od gladi i izgladnelosti, proizvodnja žitarica se rasipa na prehranu životinja koje se potom prerađuju u meso i mesne prepravke. Autorica pokazuje kako se većina žitarica i usjeva potrebnih za ljudsku, ali i životinjsku prehranu, uzgaja u siromašnijim i manje razvijenim zemljama bogatim prirodnim resursima, no ne za vlastito stanovništvo, već za izvoz i prehranu bogatijih zemalja, odnosno tzv. zapadnih zemalja (većinom europske zemlje, SAD, Kanada, no i neke južne zemlje, poput Australije, Novog Zelanda, Japana). Zbog primoranosti da proizvode hranu za bogatije tržište, tzv. južnjačke zemlje, oskudijevaju u hrani, odnosno, hrana je nepravedno raspodijeljena u svijetu.

„Uzmimo ponovno za primjer Bangladeš i SAD: prosječan dnevni unos kalorija za čovjeka u Bangladešu je 1930 kalorija, dok kod Amerikanaca iznosi 3650 kalorija. Procijenjeno je da minimalna količina hrane potrebne za normalno zdravlje iznosi 2360 kalorija dnevno. Dakle, možete vidjeti da prosječna osoba u Bangladešu ima premalo hrane, dok prosječni Amerikanac jede previše. A otprilike jedna trećina prehrane prosječnog Amerikanca je meso.“¹¹²

Dakle, vidljivi su već makar i prvi utjecaji eksploatacije ne-ljudskih životinja na okoliš, prenamjena žitarica, raspodijeljenost hrane u svijetu, te veliki gubitak biljnih proteina u tijeku prehrane industrijskih životinja, a mali dobitak životinjskog mesa zauzvrat. Štoviše, u Sjedinjenim Američkim Državama životinje potroše žitarice dovoljne za prehranu gotovo 2 milijarde ljudi, odnosno gotovo trećine svjetskog stanovništva! Dakako, i europske zemlje

¹¹² Usp. Gellatley, J., *Kako postati, biti i ostati vegetarijanac ili vegan*, str. 49. Usp. također ibid., str. 48-52.

koriste ogromne površine izvan svojih granica potrebnih za uzgoj žitarica za životinje, a ujedno su i najveći uvoznik hrane životinjskog podrijetla, upozorava autorica.

Da bi se ustanovila industrijska farma na kojoj će biti smještene i uzgajane životinje namijenjene ljudskoj prehrani, potrebno je raskrčiti određeno mjesto da bi se farma tamo smjestila. To podrazumijeva uništavanje prirodnog staništa nekih životinja, raskrčivanje šuma i slično. Sve je manje plodnih i obradivih površina u svijetu radi toga, dok broj ljudi raste.

Jednako tako, u modernom obrađivanju polja koriste se gnojiva temeljena na dušiku koji nepovoljno utječe na okoliš, jer se ne zadržavaju u tlu, već odlaze u jezera, rijeke, potoke i tako zagađuju vodu za piće, ali i ekosistem tih voda. Počinju se javljati alge koje se ubrzano prošire i tako zauzmu mjesto i iskorijene druge biljke i životinje. Povećava se zagađenje vode, kao i znatno trošenje vodnih zaliha na uzgoj životinja. Zagađenje voda, ne samo pitke, događa se i zbog izmeta životinja kojeg ima u prevelikoj mjeri, a koje većinom dolazi od izmeta životinja s farmi, te se potom nagomilava na zemlji i tako zagađuje vodu i prirodnu vegetaciju u tom području.¹¹³

Veliki su problem i pesticidi koji dospiju u vodu, a njime se potom nahrane životinje, a kasnije i ljudi. Može se javiti prigovor da pesticide nalazimo u voću, no Gellatley napominje kako su količine pesticida u životinjskom mesu koje ljudi konzumiraju veće i za 12 puta nego one iz voća. Zagađenje koje uzrokuju i proizvode klaonice i farme također je značajno. Charles Patterson tako govori o zagađenju kojem je kumovalo bacanje životinjskih ostataka i izlivanje krvi u rijeku Ohio u 19. st., što je za to vrijeme bila uobičajena pojava. Dio problema zagađenja čine i prevelika količina gnojiva nastalog od životinjskog izmeta, kao i staklenički plinovi. Koncentracija gnojiva je toliko velika da se s njime nema kamo, previše ga je da bi se ponovno iskoristilo za gnojenje drugih površina, a i preotrovno je da bi se jednostavno negdje ispustilo. Uza sve navedeno, ono uzrokuje pojavu kiselih kiša koje dodatno uništavaju eko sustav. „Veliki dio njemačkih Crnih šuma umire, u Švedskoj su neke rijeke gotovo sasvim mrtve, a u regiji Pel u Nizozemskoj, 90 posto drveća uništeno je zbog kiselih kiša od svinjskog izmeta“,¹¹⁴ upozorava Gellatley.

Nadalje, životinje koje se uzgajaju, poput krava, proizvode ogromne emisije plinova, konkretno krave ispuštaju metan, odnosno, svaka na dan ispusti 60 litara metana. Čak i gnojiva proizvode određene plinove, a to sve skupa uzrokuje globalno zatopljenje koje nam opasno prijeti.

¹¹³ Usp. Singer, P., *Oslobođenje životinja*, str. 140.

¹¹⁴ Gellatley, J., *Kako postati, biti i ostati vegetarijanac ili vegan*, str. 58.

Rezultat je da se temperatura postepeno diže, veliki ledenjaci tope, što će na kraju rezultirati potapanjem dijelova svijeta te nestankom mnogih otoka.

Već je istaknuto kako je u svrhu industrijskog uzgoja životinja potrebno raskršiti šume da bi se dobio potreban prostor. Riječ je o krčenju tropskih šuma koje su tzv. pluća Zemlje, zajednica i stanište velikog broja životinja i biljaka. Od sredine prošlog stoljeća do danas polovica takvih šuma je uništena, a glad ljudi, ne za hranom, nego za profitom i bogatstvom koje ovaj biznis za sobom nosi, sve je veća. Što ćemo ostaviti svojim potomcima, ako smo već sada na dobrom putu prema uništenju, ali životinjsko meso nam je tako fino i ne, ne možemo ga se odreći jer smo „kao vrsta predodređeni jesti meso“? Uz uništenje okoliša, i siromašni ljudi postaju sve siromašniji, a domoroci su iz ovakvih tropskih predjela gdje se šume nalaze, naprosto prisiljeni odseliti ili su ubijeni. Šume se nastavljaju uništavati i krčiti po principu da se drveće posiječe, dio koji je dobar se proda, a ostatak spali. To uzrokuje ogromne količine dima, a količine ugljikovog dioksida koje su do tada bile pohranjene u drveću, i koje je ono pretvaralo u kisik, odjednom odlaze u našu atmosferu i uzrokuju još snažnije zagrijavanje našeg planeta. Iz tog razloga prijetе nam velike klimatske promjene, izumiranje životinjskih vrsta, nemogućnost prilagodbe novonastalim uvjetima te poplave.

Dakle, jasno je vidljivo koje posljedice za okoliš za sobom vuče moderni industrijski uzgoj ne-ljudskih životinja, kao i pretjerana ispaša stoke. Prijetе nam problemi s kojima kao da se odbijamo suočiti – gubitak obradivog tla, neupotrebljivost tla i njegovo pretvaranje u prašinu i pustinje, zagađenje okoliša i vode, velike količine plinova koje doprinose globalnom zatopljenju, neracionalna podjela hrane u svijetu, te sve veće socioekonomske razlike i podjele među svjetskim stanovništvom, sve to dobrim dijelom zbog proizvodnje mesa za ljudsku prehranu.¹¹⁵

4.6. Praktični problemi?

Oslobađanje svih životinja od eksploatacijske prakse iskorištavanja sa sobom povlači nekoliko praktičnih pitanja, poput: kamo sa svim oslobođenim životinjama, kako životinje koje su rođene u zatočeništvu vratiti u divljinu, hoće li oslobođena životinja biti u stanju sama se snalaziti za hranu i braniti se od predatora, pošto je rođena u zatočeništvu gdje je za jelo ovisila o ljudima?

¹¹⁵ Usp. ibid., str. 55-62.

Singer problem vidi kako u pronalaženju ekološki neporemećenog i adekvatnog staništa s mogućnošću potpune slobode za životinje, tako i u povratku nesprenih životinja, rođenih u zatočeništvu, u prirodna staništa. Dunayer vjeruje kako bi životinje oslobođene od zlostavljanja, iskorištavanja i zatočeništva trebale biti vraćene tamo odakle prirodno potječu, ukoliko su u stanju za to, dok bi svim ostalim životinjama bila pružena veterinarska skrb i osigurano što primjerenije utočište. Ukoliko bi neka životinja patila od patnje koja se smatra neizlječivom, bila bi humano eutanazirana, što, kako smo već rekli, Dunayer u potpunosti opravdava ako su patnja i bol životinje bez vidljivog poboljšanja ili rješenja. Dakako, sve bi ovo značilo dugotrajan proces i velike izdatke, potrebno je pregledati milijune životinja i svrstati ih ili u prirodno stanište ili u što vjerodostojnije prirodno utočište, odnosno, naposljetku uspavati ako ima valjanih razloga za to. Sve ovo iziskuje ogromne količine novaca i vremena; od samih veterinarskih pregleda i skrbi, ljudstva potrebnog za provođenje oslobođenja, od stručnog osoblja do volontera, kasnijeg procesa prilagodbe životinja na slobodu, pa sve do kapitala potrebnog za osnivanje i uređenje skloništa i utočišta.

Neke životinje su nakon zatočeništva i kasnijeg oslobođenja u izrazito neprilagođenom stanju za povratak u divljinu, upravo radi čega su smještene u spomenuta utočišta i skloništa, no, mnoge iz tog razloga ne dožive slobodu u pravom smislu te riječi, već ograde zatvora u obliku cirkusa i zooloških vrtova zamijene prostranijim i slobodnijim dvorištima skloništa, no na kraju, jednako tako omeđenih ogradama. Tako npr. lav Mufasa nikada nije doživio da bude rehabilitiran i vraćen u svoje prirodno stanište, iako se zasigurno nije bunio na slobodu kretanja u utočištu, nakon dvadeset godina zatočeništva u lancima.¹¹⁶

¹¹⁶ Usp. http://www.ad-international.org/animal_rescues/go.php?id=4101&ssi=24. Usp. također Dunayer, J., *Specizam*, str. 179.

5. Udruge i pokreti, „zaštitarstvo“

Unatoč okrutnoj i masovnoj praksi iskorištavanja ne-ljudskih životinja u svrhu ljudskih interesa, sve više se pokazuje i tračak nade da ljudi počinju shvaćati, preispitivati i redefinirati svoj odnos prema ne-ljudskim bićima. Ključnu ulogu u tome imaju i razne udruge čiji je cilj osvještavati i educirati o problemu shvaćanja životinja kao inferiornih ljudima, ali i o uvođenju jednakosti životinja i ljudi, barem po pitanju osnovnih prava životinja, na život i slobodu, te prava da ih se ne zlostavlja i muči.

Prvu organizaciju za dobrobit životinja osnovali su Richard Martin i nekolicina pobornika zaštite životinja u prvoj polovici 19. stoljeća, a kasnije je ono bilo preimenovano u Kraljevsko društvo za sprečavanje okrutnosti prema životinjama, odnosno RSPCA. Danas je u svijetu daleko najpoznatija PETA čiji naziv u prijevodu znači Ljudi za etički tretman životinja, a broji više od 6 milijuna članova i pobornika bolje i adekvatnije zaštite životinja. Cilj im je poboljšati status ne-ljudskih životinja, i proširiti shvaćanje o pogrešnosti upotrebe životinja u svrhu prehrane, odjeće i obuće, istraživanja i zabave, o čemu se sve u ovom radu govorilo. Na području Hrvatske najpoznatija udruga jest Prijatelji životinja, s tradicijom djelovanja dugom 18 godina, a s „ciljem promoviranja zaštite i prava životinja te vegetarijanstva, odnosno veganstva, kao etički, ekološki i zdravstveno prihvatljivog životnog stila“.¹¹⁷ Svoje mjesto u ovoj intenzivnoj problematici zlostavljanja i eksploatacije životinja i podizanja svjesnosti među građanima našle su i druge udruge, poput AWP-a, Udruge za dobrobit i zaštitu životinja (Animal Welfare and Protection Association), Udruge za dobrobit i zaštitu životinja Indigo, Hrvatske udruge zaštitnika životinja Noina Arka, Udruge za zaštitu i promicanje prava životinja RINA te mnoge druge, ali i pojedinci poput Aleksandre Hampamer pod čijim je vodstvom prošle godine pokrenut projekt sterilizacije i kastracije pasa u romskim naseljima u Međimurju, a koja je velika zagovornica prava životinja, kao i voditeljica azila Prijatelji u Čakovcu te je svojim predanim radom spasila i izliječila velik broj nesretnih pasa.

Čini se da se još uvijek na našim prostorima briga pretežno svodi na kućne ljubimce, prema kojima se još uvijek nerijetko tako ne odnosi, no primjetljivo je proširenje brige i na druge životinje, poput domaćih životinja, kravi, svinja, magaraca i sl. Rastući problem s kojim se bore udruge i volonteri danas je neodgovorno vlasništvo i uzgoj životinja, što se posebno odnosi na

¹¹⁷ Usp. <http://www.prijatelji-zivotinja.hr/index.hr.php>.

pse i mačke, koje ljudi pretežito drže za kućne ljubimce. Mnogi ljudi danas nisu svjesni kakve probleme donosi i tzv. „štancanje“ životinja, odnosno nekontrolirano tržište pasa, neodgovorno vlasništvo i uzgoj. U Hrvatskoj su, npr. učestala kućna legla pasa i mačaka koji nemaju rodovnike i potrebne papire, a pritom nisu kastrirani ili sterilizirani. Tako nastaju mnoga neželjena kućna legla kojih se ljudi rješavaju bacanjem u smeće, preranim odvajanjem od majke, ostavljanjem na cesti. Neki su sretni da ostanu živi, no bez zakonski propisanog čipiranja ili cijepljenja vuku se okolo, dok im ne presudi neki čovjek ili ne stradaju na prometnicama. Tada ovise o sreći ili dobroj volji azila ili pojedinaca koji naiđu na njih i pokušaju im pomoći. Briga, dakle, opet pada na drugoga, a najmanje na neodgovorne vlasnike ljubimaca. Kazne su male, ako i ikakve, nažalost. Velika većina ljubimaca još uvijek danonoćno živi na lancu, bez osiguranog skloništa, hrane ili čiste vode i to je tužna stvarnost, iako nedavno doneseni zakon zabranjuje cjelodnevno držanje kućnih ljubimaca na lancu. Važno je primijetiti kako sam Zakon o zaštiti životinja,¹¹⁸ donesen na sjednici Hrvatskog sabora 4. listopada 2017., sadrži neke sporne članke, odnosno neke vrste životinja isključuje iz pravednog i jednakog postupanja sličnog onome prema kućnim ljubimcima, iz čega je i dalje vidljiva prisutnost specizma te dopuštanje eksploatacije životinja za ljudske interese, što se vidi i iz izostanka zabrane cirkusa i zooških vrtova, upotrebe životinja u znanstvene svrhe i drugo.

Mnoge udruge, pristaše i volonteri danas su izloženi društvenoj stigmi jer ih radi svojih aktivističkih pristupa javnost u potpunosti ne podržava, ili se ne slaže s takvim načinom promicanja prava i zaštite životinja. Veliku ulogu u tome ima shvaćanje ljudi koji nisu upoznati s temama vezanim uz životinje, kao ni promicanjem njihovih prava, a koji rad udruga i volontera shvaćaju kao radikalizam i puko gledanje čovjeku u tanjur, te kao osudu mesojedskog načina prehrane. Također, mnogi ljudi tradicionalno su navikli doživljavati životinje kao sredstvo pomaganja u radu ili jednostavno kao hranu; čak i za kućne ljubimce mnogi smatraju da im je mjesto vani, na lancu. Ljudima koji su okrenuti sami sebi i smatraju da su kao vrsta vrhunac stvaranja, a životinje gledaju kao potrošnu robu, neotvoreni za daljnju edukaciju i proučavanje ove problematike, udruge se mogu učiniti radikalnima u svojem pristupu i radu. Istovremeno, o čemu govori i Singer, udruge su kroz vrijeme skupile velik broj članova, ali i izvora financiranja, te se počele utvrđivati kao određena grupa koja se povezala s imućnicima, članovima vlade ili uglednim građanima, pri čemu su nastupile neke promjene u ljudskom postupanju prema životinjama, no i „prikrio“ drugi dio okrutne prakse iskorištavanja životinja,

¹¹⁸ Zakon o zaštiti životinja, *Narodne novine*, 102/2017, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2017_10_102_2342.html.

odnosno žrtvovani su daleko veći interesi životinja u svrhu manjih, dogovorenih reformi. Što to znači? To konkretno upućuje na manje promjene u odnosu prema životinjama, poput poziva na humanije postupanje prema životinjama na farmama, humanog klanja, boljih uvjeta držanja životinja u cirkusima, zoološkim vrtovima, laboratorijima. Sve navedeno zapravo se kosi s istinskom zaštitom životinja, kao i s ukidanjem specističkih tradicija u svijetu. Ne rješava se korijen problema, sama eksploatacija životinja i oduzimanje života i slobode ne-ljudskih životinja radi sebičnih ljudskih interesa, već se uvažavaju manji kompromisi na putu boljitka života ne-ljudi, te se u stvari samo mijenjaju metode zatočivanja životinja i umiruje savjest ljudi humanijim pristupom životinjama koje će kasnije pojesti, mučiti ili ubiti, kako tvrdi Dunayer. Primjer promjene metode vidljiv je i u dokumentarnom filmu *The Carnivore's Dilemma*, gdje je prikazana pokretna klaonica, odnosno klaonica na kotačima, koja dolazi do farme kada je vrijeme da životinja umre, a s ciljem da bi se životinjama smanjio stres. Osnivačica mobilne klaonice Britt-Marie Stegs kaže da je htjela umanjiti strah životinja od drugih, novih životinja koje bi susrele u transportu na putu do klaonice, a farma na kojoj žive im je poznato okruženje te je i farmer koji ih je podizao prisutan. Stegs vjeruje u etičniju proizvodnju mesa, odnosno bolji tretman prema životinjama, naglašavajući da je zato i pokrenula ovakvu vrstu klaonice, te da je u redu ubiti životinju na ovakav, „humaniji“ način u svrhu prehrane ako je o njoj bilo vođena računa za njenog života. Potpuna suprotnost od onoga na što Dunayer poziva i koja bez zadržke upozorava da ovakva praksa zapravo nastavlja i potvrđuje specizam.¹¹⁹

Štoviše, Dunayer čvrsto ukazuje na propuste u radu udruga, odnosno u zaštitarstvu životinja. Prvi propust u djelovanju je zagovaranje boljeg statusa uzgajanih ne-ljudskih životinja, no ne i ukidanje i potpuna abolicija njihovog zatočeništva i iskorištavanja, a naposljetku i ubijanja. Kako je već rečeno, mijenja se samo pristup, odnosno metoda, zatočivanja ne-ljudi, unutar sustava izrabljivanja. Dunayer to naziva preinakom, a ne ukidanjem eksploatacije, jer se zagovara manje okrutna praksa, umjesto da se traži potpuno ukidanje; također, za autoricu je to još jedan oblik starospecizma gdje se ne zahtijevaju ni jednakost ni proširenje zakonskih prava na ne-ljudske životinje. Primjer promjene metode vidljiv je i u dokumentarnom filmu „*The Carnivore's Dilemma*“ gdje je prikazana pokretna klaonica, odnosno klaonica na kotačima, koja dolazi do farme kada je vrijeme da životinja umre, a s ciljem da bi se životinjama smanjio stres. Osnivačica mobilne klaonice Britt-Marie Stegs kaže da je htjela umanjiti strah životinja od drugih, novih životinja koje bi susrele u transportu na putu do klaonice, a farma na kojoj žive

¹¹⁹ Usp. Singer, P., *Oslobođenje životinja*, str. 183.

im je poznato okruženje te je i farmer koji ih je podizao prisutan. Stegs vjeruje u etičniju proizvodnju mesa, odnosno bolji tretman prema životinjama, naglašavajući da je zato i pokrenula ovakvu vrstu klaonice, te da je u redu ubiti životinju na ovakav, „humaniji“ način u svrhu prehrane ako je o njoj bilo vođena računa za njenog života. Potpuna suprotnost od onoga na što Dunayer poziva i koja bez zadržke upozorava da ovakva praksa zapravo nastavlja i potvrđuje specizam.

Nadalje, „zaštitarstvo“ ili zagovornništvo pokreta za zaštitu i prava životinja paralelno mogu promovirati proizvode životinja koje žive u zarobljeništvu, poput jaja kokoši iz slobodnog uzgoja. Dunayer napominje da je vjerojatno da takve kokoši žive bolje od onih na industrijskim farmama, no upozorava da su i ove životinje „manipulirane (genetski i na druge načine), držane u zatočeništvu i ubijene“.¹²⁰

Ovakvi prigovori svima koji se bave zaštitom životinja pokazuju držanje fokusa dalje od istinskog oslobađanja eksploatiranih ne-ljudi. Na ovakav način mogu profitirati jedino tvrtke i osobe koji se odluče na „savjesnije i humanije“ postupanje prema životinjama, ali u okviru zatočeništva, jer, odlučivši se na drugačiji pristup i bolje uvjete, odaju dojam da im je stalo do životinja, a savjest javnosti može biti umirena spoznajom da postoje udruge i pokreti koje vode računa o humanom odnošenju prema životinjama, kao i zakoni koji ih štite, no, tijekom cijelog rada nailazili smo na primjere koji se ne slažu s takvim stanjem stvari.¹²¹

Kako bilo, izvjesno je da neki pomaci u postupanju s ne-ljudskim životinjama postoje. Singer se pak zalaže za postupnu promjenu koja je, čini se, lakše izvediva i pristupačnija ljudima koji se možda do sada nisu susreli s ovakvim razmišljanjem u pogledu života životinja. Tako, primjerice, on ne sugerira automatsko, potpuno odricanje od proizvoda životinjskog porijekla, već postupno izbacivanje iz svakodnevnog života, poput kožnog remena ili kožnih cipela koje smo kupili dok nismo počeli preispitivati svoje stavove. Predlaže da ih nastavimo nositi dok ne postanu neupotrebljivi, ali da se nakon toga više nikad ne odlučimo na kupnju takvih proizvoda i podržavanje industrije nastale na životinjskoj boli i patnji, kako ne bismo sudjelovali u profitabilnosti ubijanja ne-ljudi. Potrebno je odlučiti se preuzeti odgovornost za naše postupanje prema drugoj vrsti, prema životinjama i uzeti u obzir njihove osjećaje i patnju, te prestati gledati na njih kao na sredstva na putu prema našim ciljevima. S tom mišlju, može se djelovati po ovom pitanju kroz političke i aktivističke prosvjede, ali i kroz određene vrste bojkota, čiji „cilj nije da

¹²⁰ Dunayer, J., *Specizam*, str. 92.

¹²¹ Usp. *ibid.*, str. 91-99.

se promijeni prošlost nego da se spriječi nastavak stanja kojem se protivimo“.¹²² Ipak, Singer na putu prema potpunom odricanju od životinjskog mesa podržava i prehranu mesom kao prvi korak, no samo ako je to meso uzgojeno na tradicionalnim farmama, odnosno ako dolazi od životinja koje su se slobodno kretale, živjele bez boli i patnje te umrle bezbolnom smrću. Na taj način poziva na bojkot modernih industrijskih farmi gdje se životinje drže u zatočeništvu u neprimjerenim uvjetima, no vrlo je vjerojatno da bi ga Joan Dunayer još jednom oštro osudila i prozvala, ovaj put zbog promjene metode iskorištavanja životinja i zamjene okrutnosti manjom okrutnošću.

Kao sljedeći korak Singer poziva na potpuno odricanje od mesa većine životinja, barem onih koji imaju interese, tj. koje su sposobne za zadovoljstvo ili patnju. Granicu, ipak uz poneku sumnju, povlači kod školjaka, pozivajući se na to da nema dovoljnih dokaza kako one osjećaju ili ne osjećaju bol, pritom naglašavajući kako je u tom slučaju bolje odreći se i njih u svojoj prehrani. Suprotno od Dunayer, Singer nema osobitih prigovora na konzumaciju jaja kokoši iz slobodnog uzgoja, dok podržava odustajanje od mlijeka i mliječnih proizvoda kao proizvoda nastalih na temelju životinjske patnje.¹²³

¹²² Singer, P., *Oslobođenje životinja*, str. 136.

¹²³ Usp. *ibid.*, str. 142-147, 195.

6. Alternative specističkom pristupu ne-ljudskim životinjama

Više nego ikad, u današnje vrijeme dostupne su nam razne alternative i metode koje ne uključuju životinjsku patnju. Od odabira hrane, odjeće ili kozmetičkih preparata, moguće je pronaći ono što nam treba, a da nije životinjskog podrijetla, potrebno je samo odlučiti se na promjenu i prestati podržavati nasilnu eksploataciju ne-ljudskih životinja, a time i raditi na poboljšanju njihova statusa i zaštiti. Prvi korak je onaj koji se čini najtežim, a to je isključenje životinjskog mesa iz prehrane. Već se ranije u radu govorilo o povijesti specizma koji se ovdje izravno može povezati s pitanjem zašto ljudi toliko vole jesti meso. Nekoliko je mogućih odgovora, od tradicije, preko kulture, pa sve do navike, koju Singer vidi kao glavnu prepreku u oslobođenju životinja od eksploatacije. Ono što je bitno znati jest da se životinjsko meso može potpuno isključiti iz prehrane čovjeka, pa bio sam proces postupan ili se radi o naglom prestanku konzumacije mesa. Daleko od toga da osobi koja se odluči na prestanak upotrebe životinjskih proizvoda u današnjem većinski specističkom svijetu nije lako, no svaka osoba bi trebala težiti onome što smatra moralno ispravnim, a u ovom radu izloženo je zašto je takva specistička eksploatacija životinja u svrhu ljudskih interesa pogrešna i neispravna. Poznata su dvije vrste prehrane koje ne uključuju konzumaciju životinjskog mesa, a to su vegetarijanstvo i veganstvo. Razlika je u tome što pobornici vegetarijanstva, usprkos tome što odbijaju konzumirati meso svih ne-ljudskih životinja, još uvijek prakticiraju prehranu u koju uključuju proizvode koji potiču od ne-ljudskih životinja, poput jaja, mlijeka, sira, jogurta i slično. Vegani iz svojeg načina života potpuno isključuju proizvode životinjskog porijekla. Način života koji isključuje meso mnogo je humaniji i odaje veće poštovanje prema životinjama, no ostavlja i manje posljedice na okoliš.

Peter Singer vjeruje kako svatko tko se odluči krenuti ovim putem, treba to učiniti na način da se pritom osjeća ugodno s odlukom koju je donio, pa predlaže, kako ih naziva, praktične i razumne savjete koji bi čovjeku mogli olakšati da uspije u svom naumu. Zalaže se za izmjenu hrane nastale od životinja s biljnom hranom, mlijeka i njegovih proizvoda s biljnim ili sojinim mlijekom te tofuom; no, kako smo već vidjeli, ne vjeruje u potpuno izbjegavanje jaja u prehrani, već podupire upotrebu jaja kokoši iz slobodnog uzgoja. Proces proizvodnje hrane odavno je industrijaliziran, pa je takvih jaja sve manje na tržištu, u kojem slučaju savjetuje potpuno

odricanje od jaja, ipak pritom shvaćajući da je nagla promjena specističkih praksi u polju ljudske prehrane težak.¹²⁴

Joan Dunayer, možda najradikalnija u svom pristupu ka iskorjenjivanju specističkih praksi, vjeruje u izjednačavanje ne-ljudskih životinja s ljudima, a u tom smjeru promiče veganstvo kao jedino pravedno prema životinjama. Pod tim razumijeva „predanost izbjegavanju proizvoda i institucija koji prakticiraju namjerno, bespotrebno nanošenje patnje i smrti ne-ljudima“.¹²⁵

Poziva na potpuni prekid korištenja hrane, kozmetičkih proizvoda, sredstava za čišćenje i dr. koji uključuju nanošenje boli i specističku eksploataciju.

Mnogi ljudi se boje osude društva ili podsmijeha, te ih to koči na putu da postanu vegetarijanci ili vegani. Riječ je o osobnom izboru, koji usput pomaže sagledati status životinja iz drugačije perspektive, te nijedna osoba koja se odluči na ovaj korak ne bi trebala nekome objašnjavati svoj izbor prekida s tradicionalnom konzumacijom životinjskog mesa. To dobro zna i Juliet Gellatley, britanska spisateljica i zagovornica prava životinja koja ohrabruje na ovaj potez, kao što i usmjerava novopečene vegetarijance ili vegane na što obratiti pozornost. Vegetarijanska i veganska prehrana nude mnogo više mogućnosti no što se čini te otvara potpuno novi svijet mirisa i okusa. Tjera nas na iskušavanje mnogih novih, a dotad nam nepoznatih recepata koje ne uključuju meso. Da bi se olakšala priprema namirnica, potrebno je uložiti vrijeme i napor u proučavanje proizvoda koje kupujemo, stoga je bitno, odlučimo li se na ovakvu prehranu, provjeriti opis proizvoda kako bismo se uvjerali da ne sadrži sastojke životinjskog podrijetla. Ovakva se prehrana temelji na pripravicima nastalim od voća, povrća i žitarica, a uključuje i pripravke poput tofua, soje i zamjenskog mesa. Zamjenskom mesu okus daju gluten, odnosno pšenični i sojin protein, TVP, koji je bogat vitaminima i bjelančevinama. Čest prigovor mesojeda javlja se u slučaju proteina, jer smatraju da samo životinjsko meso može pružiti proteine potrebne za čovjekovo zdravlje, što je apsolutno netočno. Većina povrća i voća su izvori proteina, a njima se mogu nadodati i žitarice poput zobi i riže, ali i jaja, ukoliko ste vegetarijanac, a pritom proteine uzimate u izvornom obliku, što nije slučaj kod konzumacije životinjskog mesa. Životinje prvo probavljaju hranu, a njihovo meso ne sadrži protein u izvornom obliku te nije ništa bolji od proteina direktno dobivenih iz biljaka.

Mogućnosti je zaista mnogo, no životinjski proizvodi ipak vrebaju iza svakog ugla, pa je potrebno pažljivo čitati deklaracije kako bismo obratili pozornost na sljedeće stvari. Želatina je prisutna gotovo u svemu, upozorava Gellatley, a dobiva se od kuhanja životinjskih dijelova,

¹²⁴ Usp. *ibid.*, str. 147.

¹²⁵ Dunayer, J., *Specizam*, str. 195.

obično kosti, ligamenata i drugo. Također, neki sirevi sadrže proizvode koji služe za sirenje, a nastali su od telećih želuca, pa provjera deklaracije pomaže pri pronalaženju informacija o sastojcima proizvoda, kao i u slučaju sladoleda koji mogu sadržavati masti životinjskog podrijetla. U slučaju potpunog izbjegavanja životinjskih proizvoda, postoje i mnogi veganski sirevi, biljno mlijeko, a sojom se može upotpuniti obrok s povrćem.

Što se tiče pak pitanja o zdravlju osoba koje biraju ne jesti životinjsko meso, mnoga istraživanja¹²⁶ su pokazala kako prehrana bazirana na povrću, voću i žitaricama donosi mnoge pogodnosti za zdravlje. Osim što je visoke nutritivne vrijednosti i raznovrsna, smanjuje i rizik od kroničnih bolesti.¹²⁷

Proizvode koju nisu nastali na okrutnosti prema životinjama danas je posebno lako naći, a PETA, kao i Prijatelji životinja, redovito nadopunjuje listu proizvođača čiji proizvodi nisu testirani na životinjama, kao što ne sadrže ni životinjske sastojke, ali ima i dostupnu evidenciju proizvođača koji ne odgovaraju tom standardu. U Europskoj Uniji testiranje na životinjama zabranjeno je, a potpuna zabrana prodaje tako nastalih proizvoda stupila je na snagu 11. ožujka 2013. godine.¹²⁸ Ipak, mnogi proizvođači kozmetičkih preparata i dalje posluju u Kini čiji zakon zahtijeva provjeru proizvoda na životinjama, pa se takvi proizvođači ne mogu nazvati „cruelty free“ (eng. „bez okrutnosti“), a shodno tome nisu ni vegetarijanski ni veganski. Veganski kozmetički preparati isključuju svaki sastojak životinjskog izvora, pa i pčelinji vosak. Alternative koje isključuje proizvode koje sadrže životinjsko porijeklo ili su testirani na životinjama ne znače ugrožavanje ljudskog zdravlja i napretka znanosti, već doprinose drugačijem i mnogo humanijem razvoju znanosti.

Životinjske, ali i ljudske stanice danas se lako mogu umjetno uzgojiti u laboratorijima, bez potrebe da se živo biće podvrgne bolnim istraživanjima i smrti. Još jedan način kako u potpunosti zamijeniti testiranje na očima zečeva jest ljudsko tkivo koje mogu donirati dobrovoljci nakon operacija, biopsije, čak i nakon smrti, a koje može pružiti jednako relevantno proučavanje ljudskih bolesti, uz izuzimanje okrutnosti. Na kraju, rješenje je moguće i u vidu samih ljudskih dobrovoljaca koji svjesno pristaju da se nad njima provede istraživanje, što je već ionako prihvaćena praksa u svijetu.¹²⁹

¹²⁶ Usp. <https://www.health.harvard.edu/staying-healthy/becoming-a-vegetarian>.

¹²⁷ Usp. Gellatley, J., *Kako postati, biti i ostati vegetarijanac ili vegan*, str. 101-104.

¹²⁸ Usp. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:32009R1223&from=EN>.

¹²⁹ Usp. <https://www.crueltyfreeinternational.org/why-we-do-it/alternatives-animal-testing>.

Kožne cipele ili kožna torba i jakna su nešto što je svatko posjedovao barem jednom u životu, ne razmišljajući kako je to u stvari proizvod ubijene životinje, njena koža. Iz očitih razloga je nekim ljudima odbojno vidjeti tepih od kravlje kože, no kad dođemo do odjeće, mnoštvo nas jednostavno ne razmišlja odakle ona dolazi. Krzneni kaputi, jakne, šalovi i kape nastali su na zarobljavanju, mučenju i, naposljetku, ubojstvu životinja, a u današnje vrijeme nemaju svoju svrhu koja bi se mogla opravdati, jer je dostupno mnoštvo načina na koje čovjek može ugrijati ili uljepšati svoje tijelo. Lažno krzno, poznato i kao *faux fur*, dostupno je u mnogim trgovinama koje se bave prodajom odjevnih predmeta, a razlika između njega i pravog krzna gotovo je neprimjetna te mu cijena višestruko povoljnija. Čemu onda kupovanje i financiranje daljnje okrutnosti prema životinjama?

Koža je naveliko korištena u tekstilnoj industriji. Alternativa kožnim cipelama su cipele od platna, lažne, odnosno eko-kože, gume itd., dok se u odjevnoj kategoriji koža može zamijeniti jednako tako eko-kožom, pamukom, lanom, i čitavim nizom prirodnih ili sintetičkih materijala, čime se podržava nenasilje prema životinjama, kao i održivi i ekološki osviješten način života.

Na kraju, alternative su danas dostupne za sve, pa tako i u slučaju sredstava za čišćenje ili sredstava koja se koriste u uređenju vrta, poput sredstava za zaštitu bilja. Kemijska sredstva koja se uobičajeno koriste velikim su dijelom testirana na životinjama, a kasnije se istiskuju sa spužvice kojom se čisti te odlaze u vodovod i tako zagađuju vodu, ali i biljke na koje ta voda naiđe. Uostalom, ovakva sredstva često nadražuju ili oštećuju teška oštećenja kože, a dugotrajnim izlaganjem i udisanjem takvih proizvoda, riskira se daleko opasnije oboljenje. Prirodna eko sredstva za čišćenje laka su za napraviti kod kuće, potrebno je svega par sastojaka, a dostupna su i u trgovinama.

Promjena shvaćanja položaja životinja, preispitivanje čovjekovog odnosa prema ne-ljudima te sprečavanja okrutnosti prema pripadnicima druge vrste kad god je to moguće, mali je korak za čovjeka, ali velik za životinjsko carstvo (no i za ljudsko, kako je pokazano prethodno u radu). Životinje nemaju glas kojima bi rekle koliko im je loše, no da mogu pričati, sigurno bismo bili zastrašeni zločinima i nepravdom koju smo im od davnine nanosili.

7. Zaključak

Dosadašnja praksa eksploatacije životinja s različitim krajnjim ciljevima, a radi ljudskog interesa, nanijela je mnogo patnje ne-ljudskim životinjama na čije se osjećaje sve manje počela obraćati pažnja. Na životinje se pretežno gleda kao na bića sa smanjenom sposobnošću za osjećaje, ako im se uopće i prizna sposobnost da osjećaju. Mnogi specisti prave veliku diferencijaciju među ljudima i životinjama, što termin *specizam*, diskriminacija na temelju vrste, i dokazuje. Jedna od razlika na koju se specisti pozivaju pri davanju manjeg obzira ne-ljudima jest ta da oni nisu ljudi, a kao takvi su podložni ljudskim potrebama i ciljevima. Takvo shvaćanje potječe još iz starogrčkih, rimskih, ali i kršćanskih učenja, gdje nailazimo na ideju da su ne-ljudske životinje inferiorne ljudima kojima je podaren razum, a čovjek je taj kojem su sve životinje i biljke dane na upravljanje prema njegovoj volji. Veliku eksploataciju životinja ljudi provode na mnogim razinama. Uobičajena je praksa ubijanja životinja za prehranu kroz uzgoj na modernim industrijskim farmama gdje životinje žive zatočene, smještene u velikom broju u neprikladnim uvjetima, te se na njih gleda samo kao na strojeve za proizvodnju mesa, jaja i mlijeka. Iako je u Europskoj Uniji testiranje kozmetike na životinjama zabranjeno još 2013. godine, na našem tržištu još uvijek posluju i tvrtke koje, radi zakona koje druge zemlje nalažu, testiraju svoje kozmetičke proizvode na životinjama. Takvi okrutni i specistički običaji zatočivanja, mučenja i ubijanja životinja uvelike su se koristili u znanstvene svrhe tijekom cijele povijesti, pogotovo u doba renesanse i humanizma, kada se dogodio velik skok u znanosti, ali i poimanju čovjeka kao onoga najviše vrijednosti. Takvom položaju životinja u svijetu doprinijeli su i mnogi učenjaci, poput Descartesa koji je vjerovao kako su životinje samo strojevi, pokretani automati, bez osjećaja. Time se nadalje ojačala i potvrdila specistička iskorištavajuća praksa. Životinje se iskorištavaju i u svrhu vječito nepresušne ljudske zabave, u koju kategoriju djelomično spadaju lov i ribolov, koji djeluju dvostruko, u svrhu ljudske prehrane, ali i zabave; ali i cirkusi, zoološki vrtovi, vođeni parkovi, borbe životinja i slično, ukratko sve što ljudima nudi novi izvor adrenalina i zabave. Na životinjskoj patnji zarađuje se i prodajom njihova krzna i kože u tekstilnoj industriji. Pretpostavka ljudske superiornosti nad ne-ljudima dovela je do niza strašnih zločina nad nevinim bićima koja su sposobna osjećati čitav spektar emocija, a koja svakodnevno bivaju ubijana u nezamislivo velikom broju na pokretnim trakama, što mnogi nazivaju *životinjskim holokaustom*.

To su ipak prepoznali mnogi zaštitnici i zagovornici životinja i njihovih prava i zaštite, koji se možda međusobno i razilaze u mišljenjima, no imaju jednak cilj, a to je smanjiti životinjsku

patnju. U ovom svjetlu, počeli su se nizati argumenti za pridavanje temeljnih prava životinjama, što pokazuje pomak u shvaćanju našeg odnosa prema životinjama. Dok neki autori smatraju da je glavni kriterij za proširenje temeljnih prava izvan ljudske sfere taj da sva bića imaju pravo da se i njihovi interesi uzmu u obzir, a njihova patnja ne ignorira, poput Singera, drugi smatraju da je ljudskost nešto od čega kriterij ne bi smio polaziti, jer nije pravedno od životinja očekivati ljudska ponašanja, kao ni antropocentrički im pridavati ljudske osobine. Kako bilo, sigurno je da životinje zaslužuju zakonom propisana prava koja bi ih štitila od ljudske ruke te im tako osigurala pravo na život i slobodu. Jednakost koja se tako zahtijeva za ne-ljude, nije jednakost koja podrazumijeva da bi životinje trebale sjediti s nama za stolom, ići u crkvu ili glasati na izborima i voziti, već jednakost da ih se vrednuje kao ljudima jednaka bića u smislu gore navedenih prava. Na tom tragu Joan Dunayer zahtijeva uvođenje ustavne osobnosti za životinje kako bi ih se zaštitilo od ljudi i ropstva nastalog na vlasništvu, a koje bi im donijelo zakonsko pravo na život i slobodu. „Kada pravna regulativa postane nespecistička, sva svjesna bića bit će pravne osobe. Sve primjenjive pravne zaštite koje trenutno imaju ljudi bit će proširene i na ostale životinje. To ne znači da će ne-ljudi sudjelovati u ljudskom društvu. Naprotiv, bit će oslobođeni ljudskoga društva i drugog ljudskog upletanja.“¹³⁰

Udruge i pokreti za prava životinja već uvelike rade boljoj zakonskoj zaštiti i pravima ne-ljudskih životinja, no zaštitarstvo životinja može biti i drugačijeg učinka. Javnost volontere i zaštitare može doživjeti kao radikalne pojedince kojima je bitno životinjsko, a ne ljudsko dobro, što svakako nije istina. Joan Dunayer, s jedne strane, poziva na abolicionističke raskide sa specističkom tradicijom, bojkote i prosvjede protiv bilo kojeg načina iskorištavanja životinjskih individua, odnosno iznenadni prekid konzumacije mesa i svih proizvoda nastalih od životinja, poput tekstilnih predmeta od prave kože, krzna i perja, kao i prestanak izvođenja pokusa na ne-ljudskim životinjama. S druge strane, Peter Singer poziva na postepeno iskorjenjivanje specističkih tradicija i praksi iz života pojedinaca kao sigurnih mjera za postizanje željenog učinka. Dakle, dva su moguća puta: ili potpuni iznenadni raskid sa specizmom ili postepeno uklanjanje specističkih primjena iz naših života. Teško je dati odgovor na pitanje koji je pristup učinkovitiji za brže zaustavljanje svakodnevne patnje milijuna nevinih bića, zato i smatram da je poziv na humaniji pristup i tretman životinja, kao i postepena abolicija, mogući dvosjekli mač koji može dovesti do promjena u shvaćanju našeg odnosa prema ne-ljudskim bićima, no i ne mora. U tom smislu, nagle i odmah važeće zabrane konzumiranja životinjskih proizvoda i

¹³⁰ Dunayer, J., *Specizam*, str. 190.

boljih zakona koji bi ne-ljude smjestili u ljudsku sferu što se jednakih prava na život i slobodu tiče, mogle bi dovesti do instantnog poboljšanja statusa ne-ljudskih životinja, no vjerojatno bi dale i polet crnom tržištu mesa i proizvoda nastalih od životinja, čime opet ništa ne bi bilo učinjeno da bi se popravilo stanje. Postupno, pak, ukidanje proizvoda, edukacija i širenje svijesti mogli bi polučiti dugotrajnije rezultate, ali i bolje prihvatanje novog načina života kod šire javnosti koji ne uključuje životinjsku patnju; iako, mnogi specisti i dalje bi se mogli pozivati na izbor da se hrane prema vlastitom izboru i dalje opravdavati svoje običaje eksploatacije životinja tisućljetnom tradicijom i navikom.

Neke životinjske vrste danas su obuhvaćene zakonima o zaštiti ili dobrobiti životinja, no ne u dovoljnoj mjeri. I dalje se na njih gleda kao na vlasništvo, a ne na živa bića, sposobna za osjećanje niza emocija. Zakonom se više štite prava vlasnika, nego same životinje. Ljudi ne posjeduju životinje i vrijeme je da se suprotno shvaćanje promijeni, jer zaista nema opravdanja za ignoriranje boli bića samo zato što je druge vrste. Ovakvu situaciju ne žele promijeniti samo oni koji na neki način imaju koristi od eksploatacije, a životinje je zasigurno nemaju.

Zaključno, svatko od nas može za početak dati mali doprinos u rješavanju ove problematike koja je od velike važnosti ne samo za životinje, nego i za cijelo ljudsko društvo. Životinje zaslužuju bolji tretman, a mi, ljudi, dužni smo im to i pružiti u vidu davanja temeljnih zakonskih prava, ali i kvalitetne edukacije drugih kako bismo zajedno doprinijeli smanjenju, i konačno, iskorjenjivanju eksploatacije ne-ljudskih osjećajnih bića, a samim time i posljedica koje ona sa sobom povlači.

8. Literatura

- *Biblija*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, <http://biblija.ks.hr/default.aspx>.
- Coetzee, J. M., 2004., *Život životinja*, Zagreb: AGM.
- Crvenka, M., 2013., *Životinje u Bibliji*, Zagreb: Teovizija.
- Čović, A., 2013., „Biotička zajednica kao temelj ljudske odgovornosti za ne-ljudska živa bića“, u: T. Krznar (ur.), *Čovjek i priroda. Prilog određivanju odnosa*, Zagreb: Pergamena.
- Dunayer, J., 2009., *Specizam*, Čakovec, Zagreb: Dvostruka duga, Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Gellatley, J., 2007., *Kako postati, biti i ostati vegetarijanac ili vegan*, Zagreb: Prijatelji životinja. Preuzeto s <https://www.scribd.com/document/78264812/Kako-postati-biti-i-ostati-vegetarijanac-ili-vegan> (5. 3. 2019.)
- Grandin, T., 2002., „Animals Are Not Things“. Preuzeto s <http://www.grandin.com/welfare/animals.are.not.things.html> (15. 2. 2019.)
- *Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/>.
- IFAW, 2016., *Killing for Trophies: An Analysis of Global Trophy Hunting Trade*. Preuzeto s https://s3.amazonaws.com/ifaw-pantheon/sites/default/files/legacy/IFAW_TrophyHuntingReport_US_v2.pdf (13. 3. 2019.)
- Jahr, F., 2012. „Bio-etika: osvrt na etički odnos čovjeka prema životinjama i biljkama“, u: I. Rinčić, A. Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, Zagreb: Pergamena.
- Krznar, T. (ur.), 2013., *Čovjek i priroda. Prilog određivanju odnosa*, Zagreb: Pergamena.
- Linzey, A., 2013., *Teologija životinja*, Stubičke Toplice: Edukacijski centar Nova Arka.
- *Narodne novine*, <https://narodne-novine.nn.hr/search.aspx>.
- Norcross, A., 2007. „Animal Experimentation“, u: B. Steinbock (ur.), *The Oxford Handbook of Bioethics*, Oxford: Oxford University Press.
- Patterson, Ch., 2005., *Vječna Treblinka*, Zagreb: Genesis, Prijatelji životinja.
- PETA, <https://www.peta.org/>.
- Prijatelji životinja, <http://www.prijatelji-zivotinja.hr/index.hr.php>.

- Regan, T., 2009., „The Case for Animal Rights“, u: J. E. White (ur.), *Contemporary Moral Problems*, Belmont; Thomson.
- Rinčić, I., Muzur, A., 2012., *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, Zagreb: Pergamena.
- Ryder, R., 1992., „An Autobiography“, *Between the Species*, ljeto 1992.
- Singer, P., 1998., *Oslobođenje životinja*, Zagreb: IBIS grafika.
- Singer, P., 2003., *Praktična etika*, Zagreb: KruZak.
- Službeni list Europske Unije, <https://eur-lex.europa.eu/oj/direct-access.html?locale=hr>.
- Visković, N., 2009., *Kulturna zoologija: što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.